

Fransız Lâikliğinde Yeni Evre: Kato-Laisizmden İslâm Karşıtlığına Laikliğin Fransa'daki Evrimi*

Ömer Çaha

Prof. Dr. | Fatih Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Liberal Düşünce, Yıl 16, Sayı 63, Yaz 2011 s. 29-58

Giriş

Alexis de Tocqueville, Fransa üzerine yaptığı çalışmada, “dünya üzerinde bu kadar çelişkilerle dolu, tüm eylemlerinde bu kadar aşırı giden, ilkelerden çok duygularıyla bu kadar hareket eden bir millet olsa olsa Fransa’da bulunur” der.¹ Gerçekte Fransız toplumu, çoğu zaman tutum ve davranışlarında itidal ve muvazene denen şeyin dozunu kaçırarak aşırı uçlara savrulur. Fransa’da devrimin gerçekleştiği 1789 yılından Beşinci Cumhuriyet’in ilân edildiği 1958 yılına kadar 170 yıllık süre içinde kurulan rejimleri dikkate aldığımızda bu yargının ne kadar haklı olduğu anlaşılır. Fransa’da bu süre içinde tam 11 rejim kurulmuş ve yıkılmıştır. Bunlardan beşi cumhuriyet, üçü monarşi, ikisi imparatorluk, biri de İkinci Dünya Savaşı esnasında kurulan yarı faşist bir rejimdir. Bu rejimlerin her birinde derin travmalar, iniş ve çıkışlar, bir önceki rejimin uygulamalarıyla taban tabana zıt politikalar hayata geçmiştir. Bir zamanlar “kilisenin en büyük kızı”

* Bu araştırma, Fatih Üniversitesi Proje Fonu tarafından desteklenmiştir. Üniversiteye bu destekten dolayı çok teşekkür ediyorum. Çalışmanın Fransa’daki alan araştırması baştan sona Fatih Yetim’in yardımıyla mümkün olmuştur. Yetim, söyleşilerin ayarlanması ve her tür çeviri hizmetinin sunulması sürecinde çalışmaya yoğun biçimde destek vermiştir. Kendisine sonsuz teşekkürlerimi ve minnet borcumu sunmak isterim. Bununla birlikte araştırma asistanı Ahmet Özkardaşa da çalışmanın başından sonuna kadar yaptığı her tür katkıdan dolayı teşekkür ederim.

1 Alexis De Tocqueville, *The Old Regime and the Revolution*, Ed. François Furet ve Françoise Méonio, Çev. Alan S. Kahan, Chicago: The University of Chicago Press, 1998, s. 246.

sıfatına sâhip olan Fransa'nın, devrim sonrasında kilisenin en büyük düşmanına dönüşümü, olsa olsa Fransızların aşırılıklar arasında savrulmaya müsait karakteriyle açıklanabilir.

Fransa'nın 1789 Devrimi'nden sonra geçirdiği değişim ve dönüşüm sürecinde laisizm ana odak noktası olarak Fransız toplumunu derinden yaran bir fay hattı olarak ön plana çıkmıştır. Fransız Devrimi ve ardından tâkip eden politikalar Fransız toplumunu keskin biçimde Cumhuriyetçiler ve Katolikler şeklinde iki cepheye ayırmıştır. Devrimden sonraki iki yüzyıllık süreçte laisizm mücadelesi Katolizmle mücadele şeklinde süregelmiştir. Ancak 2000'li yıllara gelindiğinde İslâm ve İslâmî semboller laik cumhuriyetçilerin yeni mücadele alanı olarak belirlemeye başladı. Bu mücadelenin en belirgin adımı, 2004 yılında çıkarılan ve kamuya ait ilk ve ortaöğretim okullarında başörtüsünü yasaklayan yasa olmuştur. Bu yasanın ortaya çıkışına yol açan politik ve entelektüel hava Fransız laikliğinin yeni bir evresine işaret etmektedir. Bu çalışma, Fransız laikliğinin tarihsel ve entelektüel arka planının yanı sıra, ortaya çıkan bu yeni evrenin uygulamalarına ve sonuçlarına bakmaya çalışacaktır.

Kilisenin Büyük Kızı'ndan Kilise Karşıtlığına Fransa'da Kilise-Devlet İlişkisi

Fransızların Katolik Kilisesiyle yakın ilişkisinin tarihsel arka planı 5. Yüzyıl'a kadar geriye gider. Frankların Kralı Clovis I, 496 yılında Aziz Remigius tarafından vaftiz edildikten sonra tüm tebaasıyla birlikte Katolik Kilisesi'ne bağlanmıştır. Hıristiyanlık tarihinde ilk kez bir kral tüm tebaasıyla birlikte topluca Hıristiyanlığı kabul ederek kilisenin hizmetine girdiği için Katolik Kilisesi, Clovis'i "kilisenin tek çocuğu", Fransa'yı da "kilisenin büyük kızı" olarak ilân etmiştir.² Fransız krallığının Katolik Kilisesi'yle olan yakın ilişkisinin sonucunda 14. Yüzyıl'da papalığın merkezi Fransa'nın Avignon şehrine alınmış ve 1309-1377 yılları arasında sekiz tane Fransız papa burada görev yapmıştır. 5. Yüzyıl'dan itibaren Katolizm Fransa'nın resmî dini hâline gelmiş, krallıkla papalık iç içe geçen iki kurum olmuştur. Katolik Kilisesi bu bakımdan Fransız krallarını "en iyi Hıristiyan majesteler", Fransız halkını da "Tanrı tarafından seçilmiş bir halk" olarak tanımlamıştır.³ Kralların taç giyme seremonileri baştan sona kilise tarafından hazırlanır; kral, seremoni esnasında kiliseyi koruyacağına yemin ederek tacını giyerdi. Fransız kilisesinin başı olan Katolik kardinaller Fransız kralının başbakanı olarak atanırlardı. Bu gelenek Fransız Devrimi'ne kadar devam etmiştir.

Fransa'da yönetimle kilisenin iç içe geçişi doğal olarak kiliseye siyasal gücün yanı sıra, ekonomik ve toplumsal güç de kazandırmıştır. 18. Yüzyıl'ın orta-

2 Bronwyn Winter, *Hijab and the Republic: Uncovering the French Headscarf Debate*, Syracuse ve New York: Syracuse University Press, 2008, s. 60.

3 Michael Burleigh, *Earthly Powers: The Clash of Religion and Politics in Europe: from the French Revolution to the Great War*, New York, London ve Toronto: Harper Publishers, 2005, s. 23.

larında 53 bin nüfuslu Toulouse kentinde 1200, benzer biçimde 34 bin nüfuslu Angers şehrinde de 600 tane din adamı bulunmaktaydı. Bu sayılara rahibeler veya din adamı yetiştiren öğretmenler dâhil değildir. Fransa'nın diğer şehirlerinde de durum bundan farklı değildi. Fransa'da neredeyse tüm kamu işlerine kilise ortak olmuştur. Her etkinlikte din adamları da mutlaka yerlerini alırlardı. Kilise, elindeki geniş arazilerden dolayı toprak aristokrasisinin de bir parçası hâline gelmişti. Fransa'da piskoposlar aynı zamanda birer aristokrat idi. 1789 yılında Fransa'da bulunan piskoposların yüzde 65'i aristokrat ailelere mensuptu. Fransız devriminin gerçekleştiği 1789 yılında Fransa'daki tüm arazilerin yüzde 15'i kiliseye aitti.⁴

Fransa'da devletle kilise arasındaki ittifakın bozulma süreci Avrupa'da gelişen reform ve Protestanlık'la birlikte ortaya çıktığı söylenebilir. Calvinist hareketin Fransız toplumu üzerinde oluşturduğu etkiler bir yandan kilise ile devlet arasındaki yakınlaşmayı pekiştirirken, bir yandan da bu ittifaka karşı bir öfkenin ve nefretin oluşmasına zemin hazırlamıştır. 1516 yılında Protestanlık tehdidine karşı Kral ile Papa arasında bir konkordat imzalanmış ve Fransız kralına "kutsal yasa" yapma yetkisi verilerek krallık güçlendirilmiştir. Bunun üzerine krallık Katolik Kilisesi adına hareket ederek Protestanlara karşı şiddetli ve hatta kanlı önlemler alma yoluna gitti. 1562-1598 yılları arasında Fransa'da tam sekiz dinî savaş yaşanmış ve savaşlarda devlet Katolik Kilisesi yanında taraf olmuştur. Aziz Bartolomeo günü olan 24 Ağustos 1572'de başlayıp üç hafta içinde Paris ve civarında 100 bin Protestan katledilmiştir. Protestanları katledenler bir yıl sonra devlet tarafından tümüyle serbest bırakılmıştır. Bu olayların, sâdece Protestanlarda değil, aynı zamanda kendisini Katolik Kilisesi'nin dışında hissedenden yaygın kitlelerde de ne denli derin bir öfkeye ve nefrete yol açtığını tahmin etmek zor değildir. Fransa'da Protestanlara karşı sürdürülen süreklilikli avı 1598 yılında ilân edilen Nantes Fermanı ile son bulmuş ve Protestanlığa belli bir özgürlük verilmiştir. Ancak 1685'de Nantes Fermanı lağvedilerek Protestanlık yeniden illegal bir inanç olarak ilân edilmiş ve kendisiyle savaşılmıştır.⁵

Fransa'da kiliseye ve krallığa karşı gelişen tepkinin temelinde bu iki kurumun Katolizm'in dışındaki inanç ve yaşam biçimlerine karşı sergilemiş oldukları acımasız tutum yer alır. Fransız Devrimi'ne giden süreç, ekonomik nedenlere de bağlı olmakla birlikte, esas olarak bu tutumdan kaynaklanmıştır. Fransız Devrimi, Fransa'da yüzyıllardan beri sürmekte olan kilise devlet ilişkisini radikal biçimde değiştirmiştir. Devrim sonrasında harekete geçirilen politikalarla Katolik Kilisesi'nin Fransız toplumundaki toplumsal, siyasal ve ekonomik gücüne büyük darbe indirildi. 1790 yılında yapılan değişik yasal düzenlemelerle kilisenin elindeki mülkler kamulaştırılarak elinden alındı. Tüm güç merkezî otoritenin elinde toplanarak bölgesel yönetimler merkeze bağlandı. Böylece Katoliklerin güçlü ol-

4 Ag.e., ss. 24-25.

5 Winter, *Hijab and the Republic*, ss. 61-63.

duğu bölgesel yönetimler merkeze bağlanarak büyük bir darbe almış oldu. Yine aynı yılda yapılan yasal düzenlemelerle manastır yeminine son verilmiş, ruhban sınıfıyla ilgili yeni bir düzenleme yapılmış, binlerce papaz öldürülmüş veya yurt dışına çıkarılmıştır.⁶ 1792’de daha ileri gidilerek Katolik Kilisesi’nin tekelindeki doğum, ölüm, evlilik gibi hususların kontrolü ve kayıtları kiliseden alınıp belediyelere verilmiş; evlilik sivil bir tören eşliğinde resmî nikâhla gerçekleştirilmiş ve boşanma hakkı sağlanmıştır. Hatta papazlara da yasal olarak evlenme hakkı verilmiştir. Tüm bu politikalarla kilisenin sosyal ve siyasal alandaki faaliyet alanlarında büyük bir kırılma meydana getirilmiştir.

Devrim’den sonra ulusal meclis tarafından kabul edilen *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi* ile birlikte Fransa’da yeni bir zihniyetin temeli atıldı. Bildirge, “insanlar sâhip oldukları haklar yönünden özgür ve eşit doğar ve yaşarlar” ifadesiyle başlar. Bu ifadelerle 5. Yüzyıl’dan beri Katolik Kilisesi tarafından korunan ruhban ve sıradan insan arasındaki hiyerarşik ayrıma son verilmiştir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde bildirgenin esas itibarıyla öteden beri kilise tarafından tanımlanan değerlere karşı bir reaksiyon olarak doğduğu ve insanların eşit olduğunu deklare ederek kiliseye meydan okuduğu söylenebilir.⁷ Bildirgenin dördüncü maddesi, özgürlüğü, “başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilme” hakkı olarak tanımlar. Onuncu madde, “kamu düzenini bozmadıkça inanç ve düşünce” özgürlüğünü bir hak olarak tanımlar.⁸

Böylece İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile birlikte inanç Katoliklerin tekelinden çıkarılarak bireylerin kendi özgür tercihine bırakıldı. Dolayısıyla Protestanlarla modern aydınların öteden beri talep ettiği inanç ve düşünce özgürlüğü bireylerin kendilerine bırakılan bir hak hâline gelmiş oldu. Aynı bildirgenin üçüncü maddesinde egemenliğin kaynağı da tanımlanarak daha sonraki yasal ve anayasal düzenlemelere bir zemin hazırlanmıştır. Söz konusu maddede, “egemenliğin kaynağı millettir. Hiçbir birey ve hiçbir kurul, milletten açıkça gelmeyen herhangi bir otoriteyi kullanamaz,” der. Egemenlik böylece Tanrısal olmaktan çıkarılarak seküler bir karakter kazanmıştır. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nde ifade edilen maddeler 1891 ve 1895 yılında ilân edilen anayasalarda da tekrar edilmiş ve hatta ileri götürülmüştür. 1995 Anayasası’nda Fransız laikliğinin de temeli atılmıştır. Söz konusu Anayasa’da, “devletin dinleri ne tanıyacağı ne de sübvansedeceği” yazılmıştır. Jakobenlerin hazırladığı bu anayasa tam anlamıyla yürürlüğe girmemişse de daha sonraki anayasal düzenlemeler için hep bir referans olarak başvuru bir kaynak olmuştur.

Cumhuriyetçilerin Katolik Kilisesi’ne karşı olan tepkisi Fransa’nın içiyle sınırlı kalmamış, Roma’ya kadar uzanmıştır. Fransa 1798 ve 1809’da iki kez Roma üzeri-

6 40 bin civarında papazın bu duruma mâruz kaldığı tahmin edilmektedir. T. Jeremy Gunn, *Din Özgürlüğü ve Laikite: ABD ile Fransa Arasında Bir Karşılaştırma*, Çev. Hüseyin Bal ve Ömer Faruk Altıntaş, Der. Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları, ss. 28-31.

7 Jean Baubérot, EPHE Onursal Başkanı, Söyleşi Ömer Çaha, 13 Temmuz 2010.

8 Bildirgenin tam metni için bkz. <http://www.historyguide.org/intellect/declaration.html>

ne yürümüştür. 1798'de Papa yakalanarak Güney Fransa'ya getirilmiş ve ölünceye kadar burada kalması sağlanmıştır. Roma Katolik Kilisesi'ne karşı olan husumet, Napolyon'un Papa Pius VII ile 1801'de imzaladığı konkordat sayesinde belli ölçüde yumuşamış olmakla birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar devam etmiştir.⁹ Napolyon'un Papa ile yapmış olduğu konkordat, Fransa'da devletin Katolik Kilisesi'nin üzerine çıkışının papalık tarafından da kabul görmesi ve tescil edilmesi anlamına gelmiştir. Konkordata göre Katolizm Fransız halkının çoğunluğunun dini olacak, ancak bunun karşılığında kilise devletin kontrolü ve vesayetini kabul edecek, papazlar devletin birer memuru hâline gelecek, maaşları devlet tarafından ödenecek, Katolik piskoposların atanması devlet tarafından yapılacak, Katolik papazlar Fransız devletine sadâkat göstereceklerine dâir yemin edecek, kilisenin herhangi bir politik iddiası olmayacak, sâdece dinî işlerle uğraşacaktır.

Yurttaşlık Dini ile Kato-Laisizm Arasında Fransız Laikliği

Fransa'daki laiklik anlayışı, Avrupa'da 17 ve 18. Yüzyıllar'dan itibaren gelişmeye başlayan aydınlanma düşüncesi geleneğine dayanır. Avrupa'daki aydınlanma geleneği içinde üç laiklik anlayışı gelişmiştir. Bunlardan birincisi "ayrılık ilkesi"ni ön plana çıkaran kiliseyle devletin ayrılığı düşüncesidir. Bu düşüncenin en önemli mimarı John Locke'dur. Başta Amerika olmak üzere, bazı Anglo Sakson ülkelerde kilise ile devlet arasındaki ayrılık duvarı üzerinden gelişen seküler model bu düşünce geleneği içinde şekillenmiştir. İkincisi Kıta Avrupası'ndaki aydınlanma geleneği içinde uç veren antiklerikalizm düşüncesi üzerinden gelişen kilise karşıtı anlayıştır. Bu anlayışın hiç kuşkusuz en önemli temsilcisi, özgürlüğü "dinden kurtulmak" olarak algılayan Voltaire'dir.¹⁰ Avrupa'da boy gösteren hoşgörüsüzlüğün ve bu temel üzerinden gelişen çekişmelerin temelini dinsel değerler ve dogmalar olduğu düşüncesinden hareket eden Voltaire, dinsel değerlerin ve dogmaların yerini aklın almasını savunur. Ona göre akıl, insanları yarılgılardan, boş inançlardan ve dogmalardan kurtararak aydınlatan tek kurtuluş reçetesi ve rehberidir.¹¹

Avrupa'da gelişen üçüncü laiklik anlayışı, Rousseau tarafından ortaya atılan "yurttaşlık dini" anlayışı etrafında şekillenmiştir. Devletin toplumsal sözleşme sonucu oluştuğunu düşünen Rousseau, toplumun ve devletin temeline dinsel değerler ve normlar yerine toplumsal kuralları ve yasaları yerleştirir. Rousseau, "her devlette bir ahlak yasası ya da bir medenî inanç açıklaması bulunmak zordur," der.¹² Bu inanç, herkesin kabul etmesi gereken toplumsal kuralların tümüdür. Toplumsal kurallar aynı zamanda ahlâkî normları belirleyen kurallar-

9 Valentine Zuber, EHESS öğretim üyesi, *Söyleşi Ömer Çaha*, 5 Temmuz, 2010.

10 Peter Burger, Grace Davie ve Effie Fokas, *Religious America Secular Europe?: A Theme and Variations*, Furnham and Burlington: Ashgate, 2008, s. 49.

11 Jean Baubérot, *Dünyada Laiklik*, Çev. E. Cenk Gürçan, İstanbul: Dergah Yayınları, 2008, s. 39.

12 Baubérot, *Dünyada Laiklik*, s. 41.

dır. Rousseau'ya göre bu ahlâkî yasayla uyumlu bir din kabul edilecek, ters düşünülürse yasaklanacaktır. Rousseau, böylece Tanrı'ya ve kiliseye ait olan aşkınlığı topluma ve devlete ait bir aşkınlığa devretmiştir.¹³ Rousseau, Voltaire'den farklı olarak kendi toplumunda dine belli bir yer verir. Ona göre dinî bir temel olmaksızın toplum ve devlet var olamaz. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi, onun için yasalar öncelikli olup din yasalarla uyumlu olmak zorundadır. Yasaların dışına çıkan hiçbir şeye Rousseau'da tolerans gösterilmez.

Fransa'da laikliğin düşünsel temellerinin Voltaire ve Rousseau'ya dayandığını söyleyebiliriz. Bu iki düşünürün oluşturduğu düşünce geleneği hem Fransız laikliğinin, hem de genel olarak cumhuriyetçi düşüncenin ana referansını oluşturur. Düşünceleriyle Fransız devriminin ilham kaynağını oluşturan Rousseau, sâdece laiklik anlayışını değil, aynı zamanda devlet toplum ilişkisini, ulus ve vatandaşlık anlayışını da derinden etkilemiştir. Rousseau, bireylerin bir arada yaşamak için toplumsal sözleşme yaparak tüm yetkilerini ve haklarını "Genel İrade" adı altında topluma ve devlete devrettiklerini düşünür. Bu bakımdan Rousseau'cu düşünce geleneğinde birey, grup, farklılık, kültürel aidiyet, çoğulculuk, özel çıkar, sivil toplum gibi değerlere yer verilmez. Tüm bireylerin sesine dönüşen Genel İrade, kolektif çıkarların belirleyicisi olarak bireyler için en iyi olanı belirleme yetisine sâhiptir.

Fransa'da laisizm bu düşünce üzerinden geliştiği için devlet, laiklik politikalarını dinsel değerlerin yerine ikame etme yoluna gitmiştir. Laisizm yoluyla Tanrıya, kiliseye ve kilise öğretisine karşı beslenen sadâkat devlete bağlılık ve sadâkate dönüştürülmüştür. Katolik ahlâkın yeri, laik ahlâk anlayışıyla değiştirilmeye çalışılmıştır. Akıl kaynaklı yasa, artık Katolik anlayışında yer alan vicdan kaynaklı ahlâkın yerini almıştır. Aşağıdaki sayfalarda görüleceği gibi Fransa 1905 yılında "Ayrılık Yasası" çıkararak dinle devlet arasında yeni bir düzenleme yapma yoluna gitti. Bu düzenleme ile birlikte Anglo-Sakson dünyada görülen ayrılık anlayışı ilk kez hayata geçirildi. Fakat buna rağmen Fransız laisizmi değer yüklü bir laisizm olmaya devam etmiştir.¹⁴ Amerikan ve Fransız laiklik anlayışı üzerinde karşılaştırmalı bir çalışma yapan Ahmet Kuru, Amerika'da devletin dinler karşısında tarafsız oluşunu ifade eden *pasif* bir laiklik anlayışı, buna karşın Fransa'da devletin dinler karşısında aktif, etkin ve hatta saldırgan bir pozisyonda yer aldığı *saldırgan* bir laiklik anlayışı geliştiğini ileri sürer.¹⁵ Pasif laiklik anlayışında devlet tüm inançlar karşısında nötr ve tarafsızdır. Nötralitenin olduğu yerde kaçınılmaz olarak çoğulculuk ve çeşitlilik gelişir. Oysa Fransız laisizmde nötralite önemsenmesine rağmen devlet hiçbir zaman tam anlamıyla tarafsız olmamıştır. Aksine

13 Jean Jacques Rousseau, Toplum Sözleşmesi adlı çalışmasının son bölümünü bu konuya ayırır. Bkz. *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Ahmet Şensilay, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2010.

14 Jean Baubérot, "The Evolution of Secularism in France: Between two Civil Religions", Çev. Pavitra Puri, *Comparative Secularisms in a Global Age*, Ed. Linell E. Cady ve Elizabeth Shakman Hurd, USA: Macmillan Palgrave, 2010, ss. 57-68.

15 Ahmet T. Kuru, *Secularism and State Policies toward Religion: The United States, France and Turkey*, Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 2009, ss. 8-14.

devlet etkin bir kurum olarak kamusal alanı dinî değerlerden arındırırken, onun yerine, akla dayandığı varsayılan değerleri ve kurumları ikame etmeye çalışmıştır. Fransız laikliğiyle ilgili çalışmalarıyla bilinen Jean Baubérot, Fransız laikliğinin “yarı laik” bir sistem olduğu düşüncesinden hareketle, Fransa’da “laikliğin laikleşmesi” gerektiğinin altını çizer.¹⁶

Laik ahlâkın temelleri Jakoben Birinci Cumhuriyet döneminde atılmakla birlikte kamusal alanın dinsel değerlerden tümüyle arındırılarak yerine laik değerlerin, kurumların ve sembollerin yerleştirilmesi için Üçüncü Cumhuriyet (1870-1940) dönemini beklemek gerekmiştir.¹⁷ Cumhuriyetçiler, Kral 16. Louis ile eşi Marie Antoinette’yi 1793 yılında giyotine göndermelerine rağmen kral yanlılarına tam anlamıyla galip gelemediler. Birinci Cumhuriyet’in yedi yıllık ömründen sonra Fransa yeniden monarşi ve imparatorluklar rejimine dönüşmüş, 1870 yılına kadar da bu yönetim biçimleri ağırlıkta olmuştur. 1848-1852 yılları arasında kurulan İkinci Cumhuriyet döneminde hemen hemen kayda değer hiçbir politikaya imza atılamamıştır. Bu bakımdan Fransa’da bugün câri olan laisizmin temelilerinin esaslı biçimde Üçüncü Cumhuriyet döneminde atıldığını söyleyebiliriz. Bu dönemde devreye sokulan laik politikalarından dolayı iki cephe arasındaki fay hattı daha da derinleşmiştir. Üçüncü Cumhuriyet döneminde genel olarak ateist, agnostik, deist, Protestan, Yahudi ve din karşıtlarından oluşan cumhuriyetçi cephe, kilise ve kral yanlılarının oluşturduğu muhafazakâr cepheye karşı büyük üstünlük elde etmiştir.

Napolyon’un Papa ile 1801’de imzaladığı konkordat Ayrılık Yasası’nın devreye girdiği 1905 yılına kadar yürürlükte kaldı. 1905 yılına gelince Fransa’da Ayrılık Yasası çıkarılarak ilk kez kilise ile devletin sınırları yasal bir biçimde tanımlanmaya çalışıldı. Ayrılık Yasası’nın, bazı yönleriyle Katoliklerin lehine, ancak bazı yönleriyle de aleyhine olduğu söylenebilir. Fransa’da bugün câri bulunan lâisizmin temeli bu yasaya gitmektedir. Ayrılık Yasası’nın birinci maddesinde Cumhuriyetin, “kamu düzenini ihlal etmedikçe vicdan ve din özgürlüğünü garanti” ettiği belirtilir. İkinci maddede Cumhuriyetin, “herhangi bir dini tanımadığı gibi onu sübvansede etmediği” belirtilerek devletin herhangi bir dini desteklemediği deklare edilir. Böylece 1801 konkordatu gereği devletten maaş alan 42 bin Katolik din adamının maaşına son verilmiştir. Yasa, başta Katolizm olmak üzere, tüm dinleri, “din” olarak değil “kült” olarak kabul etmiştir. Bugün Fransa’da resmî olarak tanınan herhangi bir inanç veya din yoktur. Bunlar kült olarak kabul görmektedir.

Ayrılık Yasası, devletin herhangi bir kültü sübvansede etmeyeceğini öngörmekle birlikte yaygın istisnalar getirmiştir. Bu istisnalardan biri mâbetlerin durumuyla ilgilidir. Yasa gereği 1905 öncesinde kurulmuş olan Katolik, Protestan ve Yahudi

16 Baubérot, *Söyleşi*.

17 Jaques Robert, *Bati’da Din-Devlet İlişkileri: Fransa Örneği*, Çev. İzzet Er, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, ss. 45-57.

mâbetlerin mülkiyeti devlete geçmiş, bunların kullanımı devletin iznine bağlanmıştır. Fransa'da o tarihlerde bulunan 87 katedral, 40 bin kadar da irili ufaklı kilisenin mülkiyeti böylece devlete geçmiştir. Devlet bu mâbetleri "kültürel varlık" olarak tanımlayarak onları kendi koruması altına almıştır. Bu kurumların korunması, restorasyonu ve bakımı merkezî ve yerel yönetimlere aittir. Ancak devlet bunları ilgili dinin mensuplarına ibadet için tahsis etmiştir.¹⁸ Mâbetlerin devletin korunması altında olması, devletin dinî kurumları sübvanses etmesi anlamına gelir ve dinî grupların lehine olan bir durumdur.¹⁹ Tâkip eden sayfalarda ayrıntılı biçimde analiz edileceği gibi bu Yasa çıkarılırken Fransa'da hiçbir İslâmî mâbet olmadığı için Müslümanlar zamanla doğal olarak Katolik, Protestan ve Yahudilere göre mağdur durumda kalmıştır. Bugün Müslümanlara ait 2000 irili ufaklı cami veya mescidin hiçbirine devlet yardımı yapılmamaktadır.

Bir başka istisna da Fransa'nın bazı bölgelerinin ve kolonilerin bu yasadan muaf tutulmasında görülür. 1871-1919 yılları arasında Alman toprakları içinde kalıp Birinci Dünya Savaşı sonrasında Fransa'ya geçen Alsace-Moselle bölgesi bu Yasanın dışında tutulmuştur. Strazburg, Metz ve Nancy gibi önemli kentlerin bulunduğu bu bölgede Katolik, Luteryan, Kalvinist ve Yahudi din adamlarının maaşları devlet tarafından ödenir. Okullarda bu dört inançla ilgili dersler din adamları tarafından verilmekte, Katolik papazlar bu bölgede Papanın önerisiyle Cumhurbaşkanı tarafından atanmakta, kamu okullarında haç ve İsa kabartmaları yaygın olarak yer almakta ve Strazburg Üniversitesinde bu dört inanca göre eğitim veren teoloji bölümleri bulunmaktadır.²⁰ O tarihlerde Fransa'nın bir eyaleti durumunda olan Cezayir'le birlikte altı koloni de bu Yasanın dışında tutulmuştur. Cezayir'in, Fransa'nın bir vilayeti olmasına rağmen bu yasanın dışında tutulması bazı Fransız aydınları tarafından eleştiri konusu edilmiştir. Bu tür aydınlardan biri olan Pierre-jean Luizard, Fransızların Cezayir'lileri yeterince medenî bulmadıkları için onlara bu hakkı vermediğini düşünür.²¹

Ayrılık Yasası'nın istisnalarından biri de "dışa kapalı" kurumlardaki dinî hizmetler alanında görülmektedir. Yasa gereği olarak ordu, cezaevi, hastane, akıl hastanesi, huzurevi, yatılı okul ve sığınak gibi bireylerin, dışarı çıkıp dinî ibadetlerden yararlanamayacakları kurumlarda din görevlileri devlet tarafından görevlendirilip finanse edilmektedir. 2005 yılından itibaren diğer dinler gibi Müslüman din adamları da orduda görev almaya başlamışlardır ancak diğer kurumlarda herhangi bir hizmet alamamaktadırlar.²² Ayrılık Yasası'nın ihlâli anlamına gelen istisnalardan biri de Katolik okullara ilişkin politikalarda görülür. Bugün

18 Kuru, *Secularism and State Policies toward Religion*, ss. 151-152.

19 Paris Katolik Enstitüsü Rektör Yardımcısı François Bousquet, kendisiyle 7 Temmuz 2010 tarihinde yaptığımız söyleşide, "iyi ki böyle bir durum var; aksi takdirde bugün Fransa'daki kiliselerin çoğu bakımsızlıktan dolayı yok olmuş olacaktı" demiştir.

20 Kuru, *Secularism and State Policies toward Religion*, s. 111.

21 Pierre-Jean Luizard, EPHE (Sorbon Üniversitesi) öğretim üyesi, *Söyleşi*, Ömer Çaha, 7 Temmuz 2010.

22 Cécile Laborde, *Critical Republicanism: The Hijab Controversy and Political Philosophy*, New York: Oxford University Press, 2008, ss. 35-36.

Katolik okulların masraflarının bir kısmı devlet tarafından karşılanır ve buralarda görev yapan öğretmenlerin maaşları devlet tarafından ödenir. Bu da toplam masraflarının yaklaşık olarak yüzde 80 düzeyinde bir orana tekabül eder. Yine devlet okullarında din dersleri verilmemesine rağmen Katolik papazlardan istişari anlamda yararlanılır.

Tüm bu istisnaları göz önünde bulundurduğumuzda, laisizmin kamusal alanı Katolik değerlerden ve simgelerden arındırmada başarı gösterdiğini söylemek çok zordur. Bu gerçeği dikkate alan bazı araştırmacılar Fransa'da Kato-laisizm denen bir laiklik biçiminin geliştiğini ileri sürerler. Kato-laisizm, devletin Katolik etosunu (ahlâk anlayışını) değiştirip yerine laik bir etosu geçirmeye çalışmasına rağmen, Katolik referanslardan kurtulamamasına işaret eden bir durumdur.²³ Bugün Fransız kamusal yaşamı ve kültürü büyük ölçüde Katolik kültürden kaynaklanan değerlerin etkisi altındadır. Fransa'da 11 resmî tâtilin 6'sı Katolik kökenlidir. Aynı şekilde hafta sonu tâtili de Katolik kültürüne göre Pazar günleridir. Mezarlardan kamusal alan olduğu gerekçesiyle haçlar sökülmesine rağmen, defin işlemleri Katolik geleneklerine göre yapılır ve cesetler yüzleri doğuya gelecek şekilde defnedilir. Fransa'da cumhuriyetçi kimlik, rejimin temel tanımlayıcı özelliği olmasına rağmen Deniz Kuvvetleri kendisini hâlâ Kraliyet Deniz Kuvvetleri olarak tanımlar.²⁴ Tüm bu örnekler bir toplumun karakterine sinmiş kültürel değerlerin birtakım politikalar yoluyla kolayca silinemeyeceğini göstermektedir.

Fransız Kültüründe Soyut Vatandaşlık Anlayışı ve Çoğulculuğun Reddi

Fransız ulusal kimliği farklılığından arındırılmış kolektif ve idealleştirilmiş bir halk anlayışı üzerine bina edilmiştir. Fransız ulusunda Celtic, Iberic, Germanic unsurlar olduğu için bu toplumda değişik dil, köken, bölge ve etnik unsurlar zaman içinde genel ulusal potada eritilerek ortak bir ulusa ulaşılmaya çalışılmıştır. Fransız Cumhuriyeti, farklı ırkların ve etnik grupların eridiği bir rejim olmuştur. Evrenselci aydınlanma geleneğinin etkisi altında kalan Fransız cumhuriyetçileri Fransız ulusunu *voluntarist* ve sözleşmecî bir kalıp içinde, kültür temelli Fransızlık üzerine bina ettiler. Fransız cumhuriyetçileri Fransız ulusunun inşasında kan bağının rolünün bulunmadığını, aksine kültürel aidiyetin ve sözleşmenin (gönüllü katılımın) rolünün bulunduğunun altını çizerler.²⁵ Ancak bu sözleşme, yukarıda ifade edildiği gibi Rousseau'cu tarzda bir sözleşme olup genel iradenin ortaya çıkması anlamına gelir.

Fransızlar için "birlik" ile "eşitlik" el ele giden iki kavramdır. Pluralizm ile eşitsizlik de el ele gider. Cumhuriyetçiler eski rejimde (*ancien regime*) hâkim olan plüralizmin eşitsizliğe yol açtığını ileri sürer ve bu rejimi bunun üzerinden eleş-

23 Laborde, *Critical Republicanism*, s. 68.

24 Catherine De Wenden, Paris Sciences Pol Direktörü, *Söyleşi Ömer Çaha*, 9 Temmuz, 2010.

25 Laborde, *Critical Republicanism*, s. 177.

tirirler. Onlara göre aristokratik gelenek farklılık temeli üzerinden gelişmiştir. Ortak kültür ve birlik Fransız kültüründe aynı zamanda eşitlik demektir. Bu bakımdan cumhuriyetçi kimlikte eşitlik sâdece hukuk önündeki eşitliğe işaret etmez, aynı zamanda bir ulusun eşit parçaları, farklılıklardan arınmış, aynı potada eriyerek benzeşmiş unsurları olmaya da işaret eder. Fransız cumhuriyetçilerinin bir damarı da solidaristlere gittiği için onlar için eşitlik, politik ve yasal eşitliğin ötesine giden, aynı zamanda sosyal ve ekonomik boyutları da olan bir şeydir. Ulusu bu temel üzerinden birlik olmuş bir varlık olarak kabul ederler. Fransız devriminin üç değeri olan *özgürlük*, *eşitlik* ve *kardeşlik* bu düşüncenin bir ürünü olarak tezahür etmiştir.

Fransız modelini, “devlet”, “ulus” ve “kültür” üçlüsünün el ele gittiği bir model olarak görmek gerekir. Bu modelde kültür, farklılıkların yok olduğu genel bir habitusa işaret eder. Bu habitus ulusu meydana getirir. Onun birliğini sağlayan şey ise devlettir. Devlet, homojen kültürün sâdece koruyucusu değil, aynı zamanda yaratıcısıdır. Devlet aygıtını eline alan güç aynı zamanda toplumu farklılıklarından arındırmayı ve bunu tepeden inmece bir tavırla yapmayı kendisinde bir hak ve hatta yükümlülük olarak görür.²⁶ Fransız cumhuriyet kültüründe sosyalizasyon asimilasyonu ifade eder. Fransız vatandaşlığı politik bir vatandaşlık değil, kültürel bir vatandaşlıktır. Politik vatandaşlıkta herkes kendi kimliği ve kültürüyle devletle politik bağ kurarak onun vatandaşı olur. Oysa kültürel vatandaşlıkta, herkesin ulusal kültür şablonu içinde asimile olması; kökenini, dilini, inancını, etnik özelliklerini kaybederek genel kültürle kültürlenmesi zorunludur.²⁷ Fransız cumhuriyetçi düşüncede grup veya cemaat aidiyetine karşı tolerans gösterilmez. Tek kimlik ve aidiyet vardır, o da ulusal kimlik ve aidiyettir. Ya birey olarak ulusal yapı içinde asimile olacaksınız ya da değişik komünlere bağlı kalarak Fransızlığın dışında kalacaksınız.²⁸

Fransız düşüncesinde “benzerlik” hem eşitliğin, hem de kardeşliğin temelini oluşturur. Eşit kardeşler olmanın yolu benzeşmekten geçer. Burada kim kime benzeyecek sorusu önemli bir sorudur. Fransa’da vatandaşlığa dâvet belli bir yaşam biçimine dâveti içeren bir şeydir. Başka bir deyişle, Fransız cumhuriyetçi düşüncenin öngördüğü Fransızlığa dâvettir. Bu da Fransa’da yaşayanların her tür kimliklerini bırakarak Fransızlaşmasını gerektiren bir şeydir. Fransa’da eşitlik ve kardeşlik politikası adına Müslüman Afrikalılardan beklenen şey kimliklerini bırakarak Fransızlaşmalarıdır. Joan W. Scott’un ifade ettiği gibi bu düşünce ırkçılıktan başka bir anlam ifade etmez.²⁹ Eşitlik politikası adına grupların kendi değerlerini, hassasiyetlerini dikkate almayan “genel” ve “soyut” politikalar büyük

26 1791’de uygulamaya konan bir yasaya göre Yahudiler “sivil” bir yemin vererek kendilerine daha önce Yahudilik adına verilen haklardan vazgeçtiklerini beyan etmek zorunda bırakılmışlardı. Laborde, *Critical Republicanism*, s. 39.

27 A.g.e., s. 179.

28 Anglo Sakson toplumlarda bireylerin inançlarından veya etnik kökeninden kaynaklanan kimlikleri ulusal kimlikten önce gelir. Meselâ Amerika’da insanların hangi dinî cemaate ait oldukları Amerikan ulusal kimliklerinden daha önce gelir. Zuber, *Söyleşi*.

29 Joan Wallach Scott, *The Politics of the Veil*, Princeton ve Oxford: Princeton University Press, 2007, s. 16.

bir eşitsizliğin ve hatta haksızlığın kaynağını oluşturabilir. Bunun bâriz örneğini domuz eti politikasında görmekteyiz. Müslümanlarla Yahudilerin bu konudaki hassasiyetini dikkate almadan herkesin kamu okullarında, kıışlada, toplu bulunan yerlerde pişen ortak etleri yemeye zorlamak sâdece eşitsizliğe değil, aynı zamanda bir gruba başka bir grubun yaşam biçimini ve değerlerini empoze eden haksız bir duruma da işaret eder. Herkesi belli bir yaşam biçimi üzerinden benzeşmeye dâvet etmek eşitliğin değil, eşitsizliğin temelini oluşturur. Scott'un veciz biçimde ifade ettiği gibi "hepimize ait olan tek şey farklılıktır;"âdil olan bir politika, bu farklılıkları dikkate alan politikadır.³⁰

Fransız cumhuriyetçi düşüncede devlete, "bireyleri özgürleştirme" misyonu yüklenmiştir. Bireyi özgürleştirmek için onun aile, akraba çevresi ve cemaat gibi gruplardan kaynaklanan aidiyetlerinden ve kendisine bu ortam içinde kazandırılan zihinsel kalıplardan devlet eliyle kurtarılması gerekir. Bu türden bir kurtuluş ister istemez nötr olmayan laik bir devleti zorunlu kılar. Otonom ve özgür birey, ancak laik devletin medenîleştirici, modernleştirici mekanizması içinde üretilebilir. Devlet, bu düşünce geleneğine göre cemaatten topluma (*gemeinschaft*'tan *gesellschaft*'ta), cemaatçi toplumsal düzenden bireyci düzene gidişi sağlayan bir kurumdur. Devlet elinde uluslaşma süreci, yerel değerlerin etkisindeki ham insanların modern medeniyet potasında özgür bireylere dönüştürüldüğü bir süreç işaret eder. Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet'in en önemli politikası Eugen Weber'in ifade ettiği gibi taşra ağzıyla konuşan (*patois speaking*) köylüleri Fransız'a dönüştürmek olmuştur.³¹

Fransız cumhuriyetçi düşüncede Amerikan yaşam biçimine karşı ciddi bir endişe ve korku bulunmaktadır. Amerika'daki çoğulcu yapıyı aynı zamanda kendileri üzerinde de ciddi bir tehdit olarak algılamaktadırlar. Fransa, Avrupa Birliği (AB)'nin kurucu üyelerinden biri olmasına ve bazı aydınlar tarafından "AB'nin büyük kızı" olarak tanımlanmasına rağmen AB'nin azınlık hakları, çoğulculuk, yerel kültürleri ve dilleri korumaya dönük politikalarından ciddi biçimde rahatsızlık duymaktadır.³² Fransa'da 2005'te gerçekleştirilen Avrupa Anayasası referandumunda yüzde 55 düzeyinde olumsuz bir oyun çıkmasının arkasında AB politikalarının Fransız düşünce ve yaşam biçimi üzerindeki tehdit algısı yatmaktadır.³³ Bu tehdit algısı Fransa'da milliyetçiliğin yükselmesine neden olmaktadır. Fransa'da yükselen milliyetçilik ise düşman olarak Müslümanları görmektedir. Fransa AB üyesi olması nedeniyle uluslararası sözleşmelere imza koymak zordur. Ancak imzaladığı uluslararası sözleşmelerin tümünde yer alan azınlık haklarıyla ilgili maddelere çekince koymuştur.³⁴

30 A.g.e., s. 20.

31 Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen*, Stanford ve California: Stanford University Press, 1976, ss. 78-79.

32 Didier Billion, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi (IRIS), *Söyleşi*, Ömer Çaha, 8 Temmuz, 2010.

33 Nicalos Sauger, "Attitudes towards Europe in France", *Developments in French Politics*, Ed. Alistair Cole, Patrick Le Galès ve Jonah Levy, New York: Palgrave Macmillan, 2008, s. 61.

34 Dominic McGoldrick, *Human Rights and Religion: The Islamic Headscarf Debate in Europe*, Oxford ve Portland: Hart Publishing, 2006, s. 46.

Fransız cumhuriyetçi anlayışına göre kültürlerin ve kimliklerin yeniden uyanışı ilerlemeci ve özgürleştirici aydınlanma geleneğinden derin bir sapmadır.³⁵ Çok-kültürlülüğü savunan aydınlar, Fransa'da köleci ve kolonyalist geçmişten kaynaklanan bir bilinçaltı bulunduğunu, Fransızların kendilerinden olmayanlara, özellikle siyahlara ve Müslümanlara karşı bu bilinçaltıdan hareketle davrandıklarını ileri sürerler.³⁶ Fransa'da Müslümanlık ve Müslümanlar çok-kültürlülüğü savunanlar için önemli bir zenginleştirici unsur olarak algılanmaktadır. Onlara göre devlet, Fransız devriminden bu yana laiklik politikalarıyla herkesi hizaya getirmiştir. Bu anlamda Fransız toplumunda farklılaşmaya zemin hazırlayacak olan en önemli kimlik ve aidiyet kaynağını İslâm ve Müslümanlar oluşturmaktadır. Bu düşüncede olanlar bu gerekçeden hareketle Türkiye'nin AB üyeliğine destek veriyorlar.³⁷

Rousseau'cu toplum anlayışı üzerine bina edilen ve bu yöndeki politikalarla şekillenen Fransız toplumunda sivil toplum çok sönük ve güdük kalmıştır. OECD ülkeleri arasında sendikalı işçi oranının en düşük olduğu ülke Fransa'dır. Tüm çalışanlar içinde sendikalı olanların oranı sâdece yüzde 8 düzeyindedir.³⁸ Fransa'da sivil toplum örgütleri güdük kaldığı için vatandaşlar lobi, yüz yüze temas gibi araçlar yerine sokaklara inerek tepkilerini şiddet yoluyla dile getirirler. Yapılan araştırmalara göre, Fransa'da sokak gösterisi şeklinde gerçekleşen eylemlerin yüzde 25.4'ünde başta otomobil olmak üzere, mülklere karşı bombalı veya ateşli saldırılar gerçekleştirilmiştir.³⁹ Fransa'da bu tür şiddet içeren sokak gösterilerinin en önemli iki örneğini 1968 olayları ile 2005 yılındaki araba yakma eylemleri oluşturmuştur. Mayıs 1968'de sokağa inen işçiler ve öğrenciler gündelik hayatın akışını tümüyle durdurmuşlardı. O günkü şartlarda talep edilen şey daha fazla katılımcı demokrasiydi.⁴⁰ Oysa 2005 yılında gençlerin başlattığı araba yakma eylemlerinin temel nedeni Kuzey Afrikalı göçmenlere karşı uygulanan ayrımcılık politikalarıydı. Zira eylemler Afrikalı iki gencin elektriğe kapılarak yaşamlarını yitirmeleri üzerine başlamıştır. Kuzey Afrikalı gençler bu olayın polisten kaynaklandığını düşünerek sokağa inmiş ve iki aylık bir süre içinde 300 farklı kentte 28 bin aracı yakmış veya tahrip etmiştir.⁴¹ Hükümet, Kuzey Afrikalı gençlere yönelik yirmi bin kişilik istihdam imkânı sağlayarak ve ulusal bir anti-ayrımcılık

35 Jeremy Jennings, "Citizenship, Republicanism and Multiculturalism in Contemporary France, *British Journal of Political Science*, (20 October, 2000), ss. 575-98. Bugün dünyada plüralizmin en önemli kaynağının dinsel çoğulculuk olduğunu unutmamak gerekir. Farklı dinlerin bulunduğu toplumlarda çoğulculuk kaçınılmaz bir sonuçtur. Ancak bu bazı toplumlarda bir meydan okuma biçimi olarak algılanabilmektedir. Bir tartışma için bkz. Stephen V. Monsma ve J. Hristopher Soper, *Church and State in Five Democracies: The Challenge of Pluralism*, 2. baskı, New York: Rowman ve Littlefield Publishers, 2009.

36 Trica Danielle Keaton, *Muslim Girls and Other France: Race, Identity Politics and Social Exclusion*, Bloomington and Indianapolis: Indiana Polis University Press, 2006, ss. 6-9.

37 Billion, *Söyleşi*.

38 Marcos Ancelovici, "Social Movements and Protest Politics", *Developments in French Politics*, ss. 77.

39 Hanspeter Kriesi ve diğerleri, *New Social Movements in Western Europe: A Comparative Analysis*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995, s. 268.

40 William Safran, *The French Polity*, (Seventh edition), New York: Pearson Longman, 2009, ss. 69-70.

41 McGoldrick, *Human Rights and Religion*, s. 57.

kurumu oluşturarak bu olayları bitirmiştir. Kısaca, Fransa'da meydana gelen bu tür şiddet içeren kitlesel eylemler Fransız toplumundaki örgütlü toplulukların eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu da yukarıda ifade edildiği gibi Fransız cumhuriyetçi düşüncesinin bir ürünüdür.

Eğitim ve Okullar: Fransız Laisizmin Kutsal Mâbetleri

Fransız cumhuriyetçi anlayışta okullar, bir yandan aydınlanmanın evrensel değerlerinin, bir yandan da ulus yaratma projesinin merkezi kurumlarını oluştururlar. Fransız eğitim sistemi, öğrencileri "büyük millet" anlayışı etrafında endoktrine ederek kendilerini bu yüce ve aşkın varlığa kurban verecek birer fedai hâline getirir. Öğrencileri büyük Fransız millete raptetmek ve onunla bütünleştirmek için tarih, coğrafya ve edebiyata özel bir misyon yüklenir ve önem verilir. Coğrafya bu milletin yaşadığı vatanın önemi ve eşsiz değerini, tarih bu vatan üzerinde yaşayan milletin altın geçmişini ve kahramanlıklarını, edebiyat ise tüm bunların destansı anlatımını üstlenen birer misyona sâhiptir. Eğitim kurumları, öğrencileri bu değerler üzerinden yerel kimliklerinden, dillerinden, gelenek ve göreneklerinden arındırarak onlara ulusal bilinci enjekte eder, babavatan düşüncesini bilinçaltlarına yerleştirir. Bu düşüncüyü 1880'lerde Milli Eğitim Bakanlığı yapan ve ismi Üçüncü Cumhuriyet'in eğitim politikalarıyla özdeşleşmiş olan Jules Ferry çarpıcı ifadelerle şu şekilde dile getirir:

Onlara ulusun ruhunu verecek olan şey eğitimidir. Onların düşüncelerini zevklerini aşkla, tutkuyla ve zorunlulukla vatansever yapacak olan şey eğitimidir. Bir çocuk gözünü açtığı anda da öldüğünde de yalnızca ve yalnızca kendi ülkesini görmelidir. Tüm gerçek cumhuriyetçiler, annelerinden süt emerken aynı zamanda vatan sevgisini de emmeli. Yani kanunların ve özgürlüğün sevgisini!⁴²

Cumhuriyet'in eğitim kurumlarına yüklediği misyona bakıldığında Laborde'un ifadesiyle, "okulların birer kilise, çocukların Cumhuriyet'in cemaati, öğretmenlerin de bu cemaatin havarileri"⁴³ gibi algılandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Jules Ferry 1883 yılında öğretmenlere gönderdiği bir tâlimatnamede "unutmayın ki sizler yeni dinin havarilerisiniz; söyleyeceklerinize bundan dolayı dikkat edeceksiniz!" diyordu.⁴⁴ Cumhuriyetçiler, okullar üzerinden Katolik jargonları kullanmaktadırlar. Kutsallık, hidâyet, kurtuluş, evrensellik, havari, cemaat gibi kavramlar Katoliklerin kullandığı kavramlardı. Cumhuriyetçiler kutsal kilise yerine kutsal okulu, Katolik hidâyet yerine aydınlanmayı, inanç eksenli kurtuluş yerine bilgi temelli kurtuluşu, Katolik evrensellik yerine akılcı evrenselliği, Katolik cemaat yerine yurttaş cemaat anlayışını getirmiştir. Cumhuriyetçiler tüm bunlardan hareketle Katolik *zeitgeist* yerine laik *zeitgeist*i yerleştirmeye çalışmıştır. Bunlara yüklenen mistik anlam, Katoliklerin yükledikleri mistik anlamdan çok da

42 Winter, *Hijab and the Republic*, s. 71.

43 Laborde, *Critical Republicanism*, s. 53.

44 Aktaran Laborde, A.g.e., s. 51.

farklı değildir. Katolikler inanç ve dogmalar üzerinden öğrencileri bu süreçlere entegre ederken; cumhuriyetçiler akıl yoluyla ikna yöntemini kullanarak entegre etmeye çalışıyorlar. Cumhuriyetçi tarihçi Claude Nicolet bu düşünceyi *içsel laisite* olarak tanımlar.⁴⁵ Nicolet, “cumhuriyet kendisini eğitim kurumlarında üretir, şâyet eğitemezse kendisi de var olamayacaktır” der.⁴⁶

Cumhuriyetçiler eğitimi ve okulları bu denli önemsemelerine rağmen Üçüncü Cumhuriyet’in başladığı 1870 yılına kadar eğitim alanına tam anlamıyla hâkim olamadılar. Bu döneme kadar eğitim faaliyetleri Katoliklerin güdümünde kalmaya devam etti. Üçüncü Cumhuriyet’in ilânıyla birlikte cumhuriyetçiler tüm güçleriyle bu alana yönelerek 1880’li yıllar boyunca gerçekleştirdikleri eğitim reformlarıyla Katolikleri bu alandan püskürtmeye çalıştılar. Bu alandaki en önemli adım 1880 yılında çıkarılan eğitim yasasıyla atıldı. 1884 yılında revize edilen eğitim yasası ilköğretimi kız ve erkek çocukları için zorunlu hâle getirdi. Okul böylece hem ülkenin en ücra köşesine kadar yayılmış olan kilisenin elindeki önemli bir kaynağı almış, hem de bir bakıma kilisenin yerine geçmiş oldu. Yeni eğitim yasasıyla birlikte müfredatta dine ve dinle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmediği gibi, sınıflardaki haç resimleri de kaldırılarak okullar tümüyle dinsel simgelerden arındırılmış oldu.

Okular böylece cumhuriyetçilerle Katolikler arasındaki en önemli savaş alanı hâline geldiler. O dönemde cumhuriyetçilerin eğitim politikalarına karşı direnen Papa Leo XIII, “okullar toplumun Hıristiyan kalıp kalmayacağına kararın verileceği bir savaş alanıdır” diyerek bu alan üzerindeki mücadelenin ne kadar önemli olduğunu vurguluyordu.⁴⁷ Katoliklerin en önemli faaliyet alanı olan eğitim alanı üzerindeki mücadelede cumhuriyetçiler kazançlı çıkmasına rağmen bu alan bir savaş alanı olmaya bugün de büyük ölçüde devam etmektedir. 1880’li yıllar boyunca yapılan düzenlemelerden sonra Katoliklerin eğitim alanındaki faaliyetlerinin kapsamı giderek daraldı ancak bu alanda tutunmak için büyük bir direnç gösterdiler. İkinci Dünya Savaşı esnasında Almanların güdümünde kurulan Vichy hükümetine destek veren Katolikler, savaşın cumhuriyetçilerin zafiriyle sonuçlanması üzerine Vichy hükümetinin kurucularıyla birlikte zor duruma düştüler. Bu bakımdan Katolikler İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra siyasî emellerinden vazgeçerek kendilerini tümüyle eğitim ve gençlik faaliyetlerine verdiler. Bugün Fransa’daki gençlik kamplarının önemli bir kısmı Katoliklerin elindedir. Yine Fransa’daki ilk ve ortaöğretim kurumlarının tümü içinde Katolik okullarda okuyan öğrencilerin oranı yüzde 20 civarındadır.⁴⁸

45 Age, s. 111.

46 Aktaran Winter, *Hijab and the Republic*, s. 8.

47 Kuru, *Secularism and State Policies toward Religion*, s.145.

48 Safran, *The French Polity*, s. 36.

1959 yılında çıkarılan Debray Yasası'na göre Katolik okullar, Millî Eğitim Bakanlığı'yla bir sözleşme imzalayıp Millî Eğitim müfredatını öğretmeyi kabul etmeleri ve kapılarını değişik inançtan olan herkese açmaları durumunda burada görev yapan öğretmenlerin maaşları devlet tarafından ödenmekte ve masraflarının belli bir kısmı devlet tarafından karşılanmaktadır. Bu da yukarıda ifade edildiği gibi tüm masrafların yaklaşık yüzde 80'i demektir. Katolik okullar Millî Eğitim müfredatına ilâve olarak kendi müfredatlarını da öğretme hakkına sâhiptirler. 2004 yılında kamuya ait ilk ve ortaöğretimde başörtüsünün yasaklanması üzerine Katolik okullar bugün için başörtülü Müslüman öğrenciler için önemli bir çekim merkezi hâline gelmiştir.

7. Kutsal Maria'dan Laik Marianne'ye Söylemde Eşit Uygulamada İkincil Kadın Politikaları

Bilindiği gibi bütün Hıristiyan toplumlarda Kutsal Bakire Maria (Meryem) çok önemli bir figür oluşturur. Devrim öncesinde Fransız toplumunda da doğal olarak Maria büyük bir öneme sâhiptir. Ancak devrim sonrasında Fransız cumhuriyetçileri Maria imajını Marianne ile değiştirme yoluna giderek Marianne'yi devrimin sembolü hâline getirdiler. Marianne figürü, Roma kıyafetleri içinde, başında özgürlük şapkası taşıyan özgürlük sembolü bir kadın olarak ilk kez ressam Moreau tarafından 1775 yılında çizilmiştir. Bir rivayete göre Marianne, Fransız Devrimi esnasında yaralıları iyileştirmeye çalışan bir kadını, başka bir rivayete göre ise Marsilya'da halkı eski rejime karşı kıskırtan bir kadını temsil etmektedir. Marianne figürünün, Roma ile ilgili efsanede geçen Romulos ve Remus adlı iki kardeşi besleyen bir anneyi sembolize ettiğini ileri sürenler de vardır. Devrim için sembol arayışı sürerken "Özgürlük Tanrıçası" olarak Marianne figürü 1792 yılında kabul edilmiştir. Ancak bu sembolün kitlesel biçimde kullanımı Paris'te 10 Kasım 1793'te gerçekleştirilen *Akıl Festivali* sonrasında olmuştur. Kraliyet Sarayı'nın önünde başlayan Akıl Festivali daha sonra Fransız Katoliklerinin en önemli mâbedi olan Notre Dame Katedrali'nin önüne götürülerek buradan Katoliklere mesaj verilmiştir. Festival sonrasında alınan bir karar gereğince Marianne'nin heykeli daha önce Kutsal Bakire Maria heykelinin bulunduğu kaideye konarak onunla yer değiştirmiş oldu.⁴⁹ Sâdece Paris'te değil, Fransa'nın birçok yerinde daha önce yer alan Kutsal Maria heykelinin yerini artık Marianne heykelleri almıştır.

Birinci Cumhuriyet'in 1799 yılında Bonapartizm'e dönüşmesiyle birlikte Marianne figürü arka plana düştü. İkinci Cumhuriyet 1848'de kurulunca krallığın yıkılışını ifade etmek üzere bu sembol yeniden kullanılmaya başlandı. Ne var ki, kısa süren İkinci Cumhuriyet'in yıkılmasıyla başa geçen Üçüncü Napolyon Marianne'nin figürü yerine kendi figürünü koymuştur. Üçüncü Cumhuriyetin

49 Safran, *The French Polity*, ss. 60-61.

başladığı yıllara kadar Marianne figürü böylece tedavülden kalkmış oldu. Üçüncü Cumhuriyet’le birlikte yeniden tedavüle giren Marianne bugüne kadar güçlü bir sembol olarak devam ede gelmiştir. Meydanlara konan Marianne heykelinin başında küçük bir şapka, elinde de zeytin dalı bulunur. Marianne figürü şehir salonlarında, paraların üzerinde, posta pullarında, kent meclislerinde, mahkemelerde ve genel olarak resmî yerlerde yoğun olarak yer alır. Cumhuriyetçiler Marianne’yi Maria’ya karşı bir sembol olarak kullanırlar. Maria dinselliği, sadâkati, adanmışlığı, geçmişini temsil ederken; Marianne aklı, bilimi, özgürlüğü ve tüm bunların sembolü olan devleti ve cumhuriyeti temsil eder. Cumhuriyetçi düşüncede Maria ile Marianne dilemması hep yer ala gelmiştir. Kadınları Maria’nın hizmetinde olan köleler olmaktan çıkarıp, Cumhuriyet’in hizmetine girmiş olan özgür birer Marianne’ye dönüştürmek hedeflenmiştir.

Bir kadın olan Marianne figürünün Cumhuriyet’in sembolü hâline getirilişi göz önüne alındığında Fransız Devrimi’nin aynı zamanda kadın hakları yönünde önemli adımlar attığına ilişkin bir kanı oluşmaktadır. Oysa bu kanı doğru değildir. Yukarıda ifade edildiği gibi Fransız cumhuriyetçi düşüncesi Rousseau’nun görüşleri üzerine bina edilmiştir. Rousseau ise kadınları aşağılayan bir anlayışa sâhiptir. Rousseau, kadınların doğaya ve aileye mensup irrasyonel varlıklar olarak patriarkal aile ile sınırlı kalmak zorunda olduklarına inanır. Rousseau’ya göre aralarında sözleşme yaparak toplumu ve devleti ortaya çıkaranlar erkeklerdir ve bunların ortaya çıkardığı politik toplum da erkeksi bir karakter taşır.⁵⁰ Fransız kültüründe ülke adının *babavatan* olduğunu unutmamak gerekir. Babavatan, sâdece babalardan ve atalardan kalma bir ülkeye işaret etmez, aynı zamanda vatan anlayışının altındaki patriarkal zihniyete de işaret eder. Rousseau’nun yolunda giden Fransız cumhuriyetçileri kadını irrasyonel bir varlık olarak düşündükleri için onun modern eğitime tâbi tutularak tamamlanıp erkekle eşitleneceğine inanmışlardır. 1880’lerde hayata geçen laik eğitim politikalarının mimarı olan Jules Ferry “kadınlar bilime ait olmalıdır, aksi hâlde gidip kiliseye ait olacaklardır,” der.⁵¹

Fransa’da kadınların kamusal alana erkeklerle eşit temel üzerinden dâhil olmasının tarihi diğer Avrupa ülkelerine göre oldukça geçtir. Kadınların kamu okullarında örgün eğitim hakkına kavuşmasının tarihi 1884’tür. Bu tarih Osmanlı kadınlarının kamu kurumlarında eğitim aldığı 1842’den yaklaşık kırk yıl sonradır. Fransız cumhuriyetçileri erkeklere seçme seçilme hakkını 1848 yılında vermişken, kadınlara bu hakkı ancak yüz yıl sonra, yani 1945 yılında vermiştir. Üçüncü Dünyada yer alan birçok ülkenin bu tarihten önce kadınlarına seçme ve seçilme hakkını verdiğini göz önünde bulundurduğumuzda bunun ne denli bir gecikmeye işaret ettiği daha iyi anlaşılır.

50 Konuyla ilgili bir tartışma için bkz. Carole Pateman, “The Fraternal Social Contract”, *Civil Society and the State*, Der. John Keane, London ve New York: Verso, 1988

51 Laborde, *Critical Republicanism*, s. 112.

Bugün Fransız kurucu felsefesine karşı gelişen meydan okumalardan birinin cinsiyetçi taleplerden geldiğini söyleyebiliriz. Bazı feminist gruplar cumhuriyetin klasik sloganı olan “özgürlük”, “eşitlik” ve “kardeşlik” söylemini köklü biçimde eleştirerek bunu özgürlük, eşitlik ve *parite* (pozitif ayrımcılık) sloganı ile değiştirme yoluna gitmiştir. Parite’yi savunanlar, Fransız vatandaşlık anlayışındaki soyut birey üzerinden kurgulanan eşitliğin pratikte bir anlam ifade etmediğini, bunun uygulamada kadınların aleyhine işlediğini ileri sürerler. Fransız kültüründeki soyut birey ve bunun üzerinden gelişen eşitlik anlayışını eleştiren feministler, bireylerin cinsiyet, etnik, ırksal, sınıfsal veya dinsel aidiyetini dikkate almayan bir politikanın sâdece ve sâdece söylemsel düzeyde eşitlikçi olabileceğini, ancak uygulamada büyük eşitsizliklere yol açabileceğini ileri sürerler. Kadınların siyasete katılımını dikkate aldığımızda bu iddianın ne denli haklı olduğu daha iyi anlaşılır. Fransa’da kadınların parlamentodaki oranı 1997 yılına kadar yüzde 7’nin üzerine çıkamamıştır. 1960’larda yapılan seçimlerde bu oran yüzde 2’lere kadar düşmüştür. Kadınlar, 1997 seçimlerinde ilk kez yüzde 7’yi geçerek 10.8 düzeyinde, 2007 seçimlerinde de yüzde 18.5 oranında Meclis’te temsil edilmiştir.⁵² Soyut birey ve bunun üzerinden kurgulanan eşitlik anlayışının kadınlar için pratikte bir anlam ifade etmediği düşüncesinden hareketle bazı feminist kadınlar, pozitif ayrımcılık yönünde kampanyalar başlatmış, bunun sonucunda 1982’de kadınların yerel yönetimlere yüzde 25 oranında katılımını öngören bir kota yasası çıkarılmıştır. Bu yasa Anaya Mahkemesi tarafından eşitlik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edilmiştir.⁵³

2000’li yılların başında başörtüsü tartışmaları yapılırken bazı feminist grupların yasakçı cumhuriyetçi siyasetçilerin yanında yer alarak başörtüsünün yasaklanması yönündeki kampanyalara destek vermesi, hatta başını çekmesi altı çizilmesi gereken bir husustur. Bu bağlamda ön plana çıkan ve adından sıkça söz ettiren feminist oluşumlardan biri, “Ne Fahişe Ne İtaatkâr” (*Ni Putes Ni Soumises*) adı altında 2002 yılında içinde çok sayıda Müslüman kadının da yer aldığı bir hareket olmuştur. Sosyalist Parti bünyesinde kurulmasına rağmen merkez sağ partiler tarafından kullanıldığına ilişkin soldan eleştirilere mâruz kalan bu hareket içinde yer alan feminist kadınlar, Müslüman genç kızların banliyölerde babaları, ağabeyleri, kısaca erkekler tarafından zorla tesettüre mahkum edilerek okullardan alındıkları ve erken yaşlarda evlendirildikleri yönünde iddialarda bulunarak gösteriler yapmış ve devletin konuya el atarak kadınları erkeklerin tahakkümünden kurtarması yönünde çağrılarda bulunmuşlardır. Fransız kamuoyunda başörtüsü tartışmaları yapılırken bu hareket içinde yer alan kadınlar feminist hareket adına başörtüsü yasağına destek vermiş ve hatta bunun için kampanyalar yürütmüştür.

52 Safran, *The French Polity*, s. 54.

53 Eléonore Lèpinard, “Gender and Multiculturalism: the Politics of Differece at a Crossroads”, *Developments in French Politics*, ss. 95-97.

Fransa'da, kadın sorununu çok daha derinlerde gören ve bu sorunu post-modern bir yaklaşımla masaya yatıran, bu çerçevede tartışan, "Fransız feminizmi" olarak bilinen köklü bir kadın hareketi gelişmiştir. Julia Kristeva, Luce Irigaray ve Hélène Cixous gibi önde gelen feminist düşünür ve psikanalistin tezleri etrafında gelişen bu kadın hareketi, ataerkil ideolojinin temelini dil ve kültürde görür.⁵⁴ Kadınsı bir dil geliştirerek patriarkal kültürü ve dili çözmeyi hedefleyen bu kadın hareketi farklılık kavramı üzerinde özel olarak durarak bunu kadının var olma zemini olarak algılar. Fransız post-modern feministleri, tek-tipliliği, homojenliği, soyut birey anlayışını öngören bir modernleşme anlayışı üzerinden gelişen Fransız düşünce sistemine karşı köklü bir meydan okuma içinde olmalarına rağmen başörtüsü yasağı konusunda sessiz kalmışlardır. Hatta kozmopolit kültürle ilgili çalışmalarıyla ön plana çıkan Kristeva, "Fransız evrenselliğinin soyut avantajları, Müslümanların başörtüsünün sağladığı somut yararlardan daha üstün olabilir" diyerek Fransız değerlerinden yana tavır sergilemiştir.⁵⁵ Fransa'da başörtüsü konusu kamuoyunda yoğun biçimde tartışılırken daha önce çoğulcuktan, farklılıklardan söz eden çok sayıda aydın veya kesim ileri sürdükleri tüm düşüncelerini bir kenara bırakarak başörtüsü karşıtı bir noktaya gelmişlerdir. Bu durumun, bir yandan Fransa'da hâkim olan kamuoyu baskısıyla, ama bir yandan da Fransız toplumunun tek-tipli modernleşme değerleriyle yoğrulan bilinçaltıyla bağlantılı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Fransız Toplumunda Cezayir Sendromu ve İrkçi Bilinçaltı

Cezayir sendromu, Fransız toplumunu derinden sarsan ve bilinçaltında yer alan bir duruma işaret ettiği gibi, bugün Fransa'da yaşayan Müslümanlara karşı sergilenen ırkçı bilinçaltının da temelini oluşturur. Fransızların Müslümanlarla karşılaşmasının tarihi Cezayir'in işgâlinde çok eskilere gitse de Fransızlarda Müslümanlara karşı oluşan bilinçaltının büyük ölçüde Cezayir sendromuyla bağlantılı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁵⁶ Bilindiği gibi Cezayir, 1830 yılında Fransa tarafından işgâl edilmiş, 1870'te de Fransa'nın bir vilayeti hâline getirilmiştir. Ancak Fransa'nın bir vilayeti olmasına rağmen Cezayir kolonilerde geçerli olan politikalarından nasibini almaktan kurtulamamıştır. Fransızlar Cezayir'i laiklik politikaları üzerinden kolonileştirdiler. Bu bakımdan Cezayirli de laikliği, "yeni haçlıların bir silahı" gibi algıladılar.⁵⁷ 1950'de başlayan bağımsızlık savaşı

54 Fransız feminizmi ile ilgili ayrıntılı iki çalışma için bkz. Toril Moi, (Ed.), *French Feminist Thought*, Oxford ve New York: Basil Blackwell, 1987; Claire Duchey, (Ed. ve Çev.), *French Connections: Voice From the Women's Movement in France*, The University of Massachusetts Press Amherst, 1987.

55 Bonnie Honig, "Ruth, the Model Emigrée: Mourning and the Symbolic Politics of Immigration", *Political Theory*, Cilt. 25, Sayı. 1 (Şubat, 1997), s. 125. Ayrıca bkz. Norma Claire Moruzzi, "A Problem with Headscarves: Contemporary Complexities of Political and Social Identity", *Political Theory*, Cilt. 22, Sayı. 4 (Kasım 1994).

56 Müslümanlar ilk kez 716'da, bir askerî birlikle Fransız topraklarına girmiş, ardından Narbonne'de bir idarî birim kurmuş ve cami inşa etmiştir. Müslümanlar, Orta Çağ boyunca Fransa'nın doğusuna değişik akınlar düzenleyerek buralarda önemli eserler bırakmıştır. Joel S. Fetzer ve J. Christopher Soper, *Muslims and the State in Britain, France and Germany*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 63.

57 Luizard, *Söyleşi*.

sürecinde Fransızların yoğun olarak kullandığı slogan “Cezayir Fransa’dır” sloganıydı. Yüz yılı aşkın bir süre kendi toprakları olarak algıladıkları, asker ve emekçi ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşıladıkları bir toprak parçasının kanlı bir savaşın sonucunda ellerinden kayıp gitmesi Fransızlarda derin bir hayâl kırıklığına ve öfkeye yol açmıştır. Bu hayâl kırıklığı, Fransızların sâdece Kuzey Afrikalılara değil, aynı zamanda tüm Müslümanlara karşı ırkçı bir zihniyetin de beslenme kaynağını oluşturmuştur.

Cezayir bağımsızlık savaşının başlamasının en önemli nedeni Fransızların Müslüman kadınlara karşı sergiledikleri tutum olmuştur. 16 Mayıs 1950’de düzenlenen resmî bir tören esnasında Fransız kadınları Cezayirli kadınların başörtülerini başlarından sökerek bu kadınları nasıl medenîleştirdiklerini dünyaya göstermeye çalıştılar. Bu olay, Cezayir bağımsızlık savaşının fitilini ateşleyen bir olay oldu. Cezayirliiler başörtüsüne yönelik politikayı kendilerini var eden en hassas şeye bir saldırı gibi algılayarak bağımsızlık savaşını başlattılar.⁵⁸ Bağımsızlık savaşını başlatan liderlerin önemli bir kısmı dindar bir kimliğe salıp olmayan, dolayısıyla belki de özel yaşamlarında başörtüsünü fazla önemsemeyen seküler karakterli insanlardı. Ancak başörtüsü onlar için bir ulusun sembolü, kimliği, bayrağı, var oluş nedeni ve mahremiyetinin kalbiydi. Fransızlar gibi yabancı bir gücün buraya saldırısı onlar açısından kabul edilemezdi. Başörtüsü yaklaşık sekiz yıl süren Cezayir bağımsızlık savaşının sembolü olmuştur. Fransızların savaş boyunca kullandığı sloganlar, “Cezayir’i tesettürden kurtarmak” veya “Cezayir’i medenîleştirmek” şeklinde olmuştur.⁵⁹ Cezayir cephesinde savaş veren Fransız askerleri bu sloganlarla motive edilmiştir. Nitekim savaşın son yıllarında *New York Times* gazetesi konuyu “Cezayir’de Tesettür Savaşı” başlığıyla vererek Fransızlarla Müslümanlar arasında tesettür üzerinden süren savaşa dikkat çekmiştir.

Cezayirliiler başörtüsünü bir ulusun kimliği olarak algılayarak, Fransızlar başörtüsünü cehaletin, geri kalmışlığın ve koloniliğin sembolü olarak kabul etmiş, bu bakımdan hegemonyasını kadın bedeni üzerinden sürdürmeye çalışmıştır. Fransızlar için kadın bedenini fethetmek, kontrol etmek ve özgürleştirmek onun şahsında bir milleti gerilikten kurtararak medenîleştirmek anlamına gelmiştir. Fransızlar bugün için benzer bir duyguya Fransa’daki Müslüman kadın için de sâhiptir. Onlar için başörtülü kadın, Fransız devletinin fethedemediği, kontrol edemediği bir alana işaret eder. Kadın bedenine hükmetmek düşüncesi sâdece kadının kendisiyle ilgili bir şey değildir. Onun merkezinde kadın değil, dünya görüşleri yer alır. Kadının başını açmak nereden bakılırsa bakılsın bir medeniyete, bir dünya görüşüne, bir değerler sistemine işaret ederken; bir yandan da Foucault’cu anlamda bir hegemonyaya, iktidarın kendi hegemonik alanı dışında bırakmak istemediği bir alana işaret eder.⁶⁰

58 Fadwa El Gundi, *Veil: Modesty, Privacy and and Resistance*, Oxford: Berg, 1999, ss. 169-173.

59 Frantz Fanon, *A Dying Colonialism*, Çev. Haakon Chevallier, New York: Grove Press, 1965, ss. 35-64.

60 Foucault, *Cinselliğin Tarihi* adlı eserinde iktidarın, cinsellik tanımı üzerinden hegemonyasını nasıl geliştirdiğini ortaya

Cezayir’de süren sekiz yıllık bağımsızlık savaşının faturası iki taraf için de çok ağır olmuştur. Fransa açısından bakıldığında, iki milyon Fransız askeri bu savaşta yer almış, 35 bin kayıp verilmiştir. Savaşa katılan askerlerin büyük bir kısmında psikolojik sorunlar meydana gelmiştir. Yüz yıl boyunca yoğun asimilasyon ve “medenîleştirme” politikaları sonucunda iç içe geçen bir nüfusun birbirinden ayrışmasının beraberinde getirdiği yoğun sorunlar yaşanmıştır.⁶¹ Cezayir’de doğup büyümüş, hayatını burada sürdüren önemli bir Fransız nüfusunun kendine ait bildiği bir topraktan sökülüp atılmasının beraberinde getirdiği çok yönlü sendromlar söz konusu olmuştur. Cezayirliiler açısından bakıldığında altı milyonluk nüfusun iki milyonu yerinden olmuş, 250 bin kişi yaşamını yitirmiştir. Bu savaş özellikle Fransızlarla birlikte hareket edip Cezayir’in Fransız kalmasına destek veren Cezayirliiler için çok daha dramatik sonuçlara sâhip olmuştur. Savaş sonrasında, vatana ihanetle suçlanan bu insanlara karşı büyük bir süre avı başlatılmıştır. Bugün Fransa’da yaşayan Cezayirliilerin önemli bir kısmını bunlar oluşturmaktadır. Bağımsızlıktan sonra Cezayir’de tutunamayan bu insanlar Fransa’ya göç etmek zorunda kalmış ancak burada iki kültür arasındaki sıkışmışlığı derinden yaşamıştır. Cezayir sendromu bu bakımdan sâdece Fransızların değil, aynı zamanda Fransa’da yaşayan Cezayirliilerin de hâfızasını ciddî biçimde meşgul etmektedir. Fransızlar Cezayir sendromundan dolayı ihanete uğramışlık duygusu yaşarken, Cezayirliiler iki kültür arasında kalmışlığın, herhangi bir kültüre tam anlamıyla ait olamayışın getirdiği agnostik bir sorun yaşamaktadırlar.⁶²

Cezayir bağımsızlık savaşı, aynı zamanda Fransa’da Beşinci Cumhuriyet’in ilânını da beraberinde getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Fransa’nın Alman işgâlinde kurtulmasında lider olarak rol oynayan General De Gaul, savaş sonrasında baş gösteren iç kargaşalardan dolayı siyasetten ayrılarak köyüne çekilmiştir. Fransa’yı iç savaş eşiğine getiren Cezayir sorunundan dolayı ipleri eline almasına yönelik kamuoyunda yoğun bir talebin oluşması sonucunda De Gaul yeniden siyasete dönerek, 1958’de Fransızları Cezayir’de bir referandum yapmaya ikna eder. Aynı yıl cumhurbaşkanlığı pozisyonunu güçlendirip yarı başkanlık sistemine dönüştürecek bir anayasa hazırlayarak Beşinci Cumhuriyet’in ilân edilmesini sağlar.⁶³ De Gaul’un Fransız halkını Cezayir’de bir referanduma ikna etmek için yaptığı konuşma Fransızların özel olarak Cezayir ve Kuzey Afrikalılara, ama genel olarak da Müslümanlara hangi düşünceyle yaklaştığını açıkça ortaya koyar. De Gaul o meşhur konuşmada şunları söyler:

koyar. Bkz. Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.

61 Luizard, Fransa’da bugün başörtüsüne karşı başlatılan süre avının aslında Cezayir sendromuna bağlı “misilleme bir laiklik” anlayışından kaynaklandığını ileri sürmektedir. *Söyleşi*.

62 Keaton, göçmen ailelerin çocuklarının iki kültür arasındaki sıkışmışlığıyla ilgili çarpıcı veriler sunmaktadır. *Muslim Girls and Other France*, ss. 32-57.

63 Temmuz 1962’de yapılan referandum sonucunda Cezayirliilerin yüzde 97’si bağımsızlık yönünde oy kullanınca Cezayir o tarihten sonra bağımsızlığına kavuşmuş oldu.

“Biz, her şeyden önce beyaz ırktan, Grek ve Latin kültürden ve Hıristiyanlık dininden gelen Avrupalı insanlarız. Ya Müslümanlar? Türbanlarıyla, fesleriyle onları görüyorsunuz! Açıkça görüyorsunuz ki onlar Fransız değildir! Bir şişe içinde sirke ile yağ bir-birine katın, şişeyi karıştırın göreceksiniz ki bir dakika sonra yağ ile sirke birbirinden ayrılacaktır. Araplar Arap, Fransızlar Fransız’dır. Fransızların 10 milyon Müslüman’ı hazmedebileceklerini düşünüyor musunuz? Bunların sayısı yarın 20 milyona, öbür gün 40 milyona kadar çıkacaktır. Benim köyüm artık kilisesiyle anılan Colombey olmaktan çıkacak, camisiyle anılan bir Colombey olacaktır!”⁶⁴

De Gaul’un Cezayirlilere bakışının Fransız toplumunda yaygın bir bakış açısı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Joan W. Scott, Fransızların Müslümanlara karşı ne kadar ırkçı olduklarını Fransa’da yaşadığı gözlemlerine dayanarak anlatır. 1967’de doktora çalışması için maden ve fabrika işçilerinin yoğun olarak yaşadığı Carmaux şehrinde Nüfus Müdürlüğü’nde çalışırken, Fransızların Kuzey Afrikalılara karşı nasıl ırkçı bir yaklaşım sergilediklerini özetle şöyle anlatır: Bir Arap, çocuklarının kaydı için Nüfus Müdürlüğü’ne geldiğinde, görevli memurlar onlara son derece kibar ve nâzik davranır, hatta gelişlerinde ve gidişlerinde iki defa ellerini sıkarak bu nezâketi gösterirlerdi. Fakat adam ofisten çıktığı anda arkasından, “bunların ne kadar kirli, ne kadar geri, ne kadar barbar” insanlar olduklarını belirtir ve hatta gidip ellerini yıkardı.⁶⁵ Scott, bu konuda Fransızlarla tartıştığını, Fransızların Araplara Amerika’lıların zencilere yaptığı muameleyi yaptığını söylediğinde de Fransızların şu şekilde tepki verdiğini belirtir:

Bunlar insan değil, hayvandır! Sizin zenciler Hıristiyan, bunlarsa Müslüman. Bu da zencilerle aranızda ortak bir bağ oluşturuyor. Bizim bunlarla hiçbir ortak bağımız yok. Yaşadıkları evlere, dinledikleri müziklere, nasıl dans ettiklerine bakın; bunların hayvanlardan farkı yok! Zencilerin bir mazereti var; onlar bir zamanlar köleydi. Zencileri bu halde bırakan onların kölelikleriydi. Ama bu adamların böyle bir mazeretleri de yok. Bu adamların yaşam biçimi budur. Bunu onlara öğretense onların kitabı Kur’andır!⁶⁶

Bugün Fransa’da yaşayan Müslümanlar bir yandan bu ırkçı bilinçaltı ve sonuçlarıyla, bir yandan da Fransız kurucu düşüncesinin Fransız değerleri üzerinden ürettiği genel politikaların yol açtığı mağduriyet durumuyla karşı karşıyadır. 2010 verileri esas alındığında 58 milyonluk Fransız nüfusunun yaklaşık olarak altı milyonunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Müslüman nüfus genel olarak Cezayir, Fas ve Tunus gibi Kuzey Afrika kökenlidir.⁶⁷ Fransa’da Hıristiyan nüfusun yaklaşık olarak yüzde 80’ini oluşturan Katoliklerden sonraki en yaygın dinî kimlik İslâm’dır.⁶⁸ Müslümanlar, nüfus olarak önemli bir yekun tutmalarına rağmen Fransız toplumunda ikinci sınıf muamelesi görmekten kurtulamamaktadırlar.

64 Scott, *The Politics of the Veil*, ss. 61-62.

65 A.g.e., s. 43.

66 A.g.e., s. 44.

67 Fransa’da 50 bini aşkın Fransız kökenli olup İslâma giriş yapan Müslüman olduğu tahmin edilmektedir. Jonathan Laurance ve Justin Vaisse, *Integration Islam: Political and Religious Challenges in Contemporary France*, Washington D.C.: Brookings Institution Press, 2006, s. 75.

68 Müslümanlardan sonra bir milyon civarındaki nüfusuyla Protestanlar, ardından da 600 bin kişilik nüfusuyla Yahudiler gelmektedir.

Fransa'da Müslümanlar arasından yüksek statülü mesleklerde bulunanların sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Müslümanlar medyada, ekonomide, politika-da ve bürokraside belirgin biçimde Fransızlara karşı ikincil konumdadırlar. 2006 verilerine göre 700 yüksek düzeyli bürokrattan sâdece 10'u göçmen ailelerinden gelmiştir. Bu tür yüksek statülü işlerde çalışanların da genelde Fransız kültürü içinde asimile olanlar olduklarını akılda tutmak gerekir. 2006 yılı itibariyle 331 üyenin bulunduğu Senato'da sâdece iki Müslüman bulunurken, 577 üyeli Meclis'te tek bir Müslüman milletvekili bile bulunamamıştır. 142 bin kişinin bulunduğu belediye meclislerinde sâdece bin tane Fransız olmayan temsilci bulunmaktadır.⁶⁹ Müslüman nüfus içindeki işsizlik oranı Fransızların yaklaşık üç katı kadardır. Bugün Cezayir kökenli üniversite mezunları içinde iki kişiden biri işsiz durumdadır. İki milyon kadar Müslüman göçmen Fransız banliyölerinde zor şartlarda yaşamaktadır. Banliyölerde yaşayanlar arasında uyuşturucu, çete, yankesicilik, hırsızlık, cinayet vs. gibi suçlar oldukça yüksektir. Bazı bölgeler polis için gidilmez bölgeler hâline gelmiştir.

Fransa'da yaşayan Müslümanlar bu tür sosyal ve ekonomik sorunların yanı sıra, dinî yaşantılarıyla ilgili olarak da ciddi sorunlarla karşı karşıyadırlar. Müslümanların bu bağlamda yaşadıkları belli başlı sorunlar şu şekilde zikredilebilir: Hapishane, okul veya huzur evleri gibi kapalı mekânlarda yukarıda ifade edildiği gibi devlet dinî ihtiyaçların giderilmesi için din adamları görevlendirmektedir. Ancak bu hizmet diğer dinlere mensup olanlar için sağlanırken Müslümanlar bu hizmetten yoksun bırakılmaktadır. Son yıllarda orduda görev yapan Müslüman askerlerin ibadet ihtiyaçlarını karşılamak üzere 20 kadar imam istihdam edildi, ancak Müslümanlar diğer kapalı alanlarda da benzer atamaların yapılmasını talep etmektedirler. Fransa'da mezarlıklar Katolik inancına bağlı olarak ölülerin baş kısmı Doğuya gelecek şekilde düzenlenmiş durumdadır. Oysa Müslümanlarda baş kısım Güney-Doğu'ya, yani kibleye bakmaktadır. Müslümanlar buradan hareketle ya mezarlıklarda kendilerine ayrı bir yer verilmesini veya ayrı mezarlıklar tahsis edilmesini talep etmektedirler. Fransa'da mezarlıklar kamusal alan olarak kabul edildiği için özel mezarlıklara izin verilmemektedir. Bu da Müslümanlarda tahammülü güç bir mağduriyete yol açmaktadır.⁷⁰

Okullarda domuz etinin bulunmadığı yiyecekler Müslüman öğrencilerin karşılaştığı en önemli sorunlardan biridir. Yine helâl gıda sorunu Müslümanların yaygın olarak yaşadığı bir sorundur. Helâl gıdanın bir yandan kontrolü, bir yandan da satışıyla ilgili sorunlar yaşanmaktadır. Devlet, laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle birtakım yiyeceklerin marketlerde ayrı bir yerde "helâl" adıyla satılmasına izin vermemektedir. Yine camilerin inşasında, yer tahsisinde veya giderlerinin karşılanmasında Müslümanlar belediyelerden veya merkezî hükümetten

69 Laurance ve Vaisse, *Integration Islam*, s. 196.

70 Francis Messner, "Fransa", *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, Der. Ali Köse ve Talip Küçükcan, İstanbul: İSAM Yayınları, 2008 ss. 133-134.

destek beklemektedirler. Daha önce ifade edildiği gibi 1905 öncesinde yapılan Hıristiyan veya Yahudi mâbetler devletin koruması altına alındığından onlar için bir sorun yoktur. Ancak Müslümanlar bu yasa hükmüne tâbi olmadıkları için ayrımcılığa mâruz kalmaktadırlar. Hıristiyan ve Yahudilerle aynı vatandaşlık yükümlülüklerini yerine getirmelerine, devlete aynı oranda vergi vermelerine rağmen diğer dinî gruplara sunulan hizmetler Müslümanlardan esirgenmektedir. Bazı yerlerde belediyeler cami yapımını desteklemeye çalışsalar da karşıt gruplar konuyu mahkemeye taşıyarak orada iptal ettirmektedirler.⁷¹

Müslümanların tüm bu sorunlarının altında yatan nedenlerden biri Fransız cumhuriyetçi düşünce geleneği ise bir diğer neden de Müslümanların, devletle muhatap olacak şekilde bir örgütsel yapıya sâhip olmamalarıdır. Fransa'da yaşayan Müslümanlar farklı ulusal kökenlere sâhip oldukları için her birinin kendi örgütleri var. Bu da hepsinin kendi aralarında anlaşarak herkesi bağlayacak bir örgütsel yapıya kavuşmalarını güçleştirmektedir. Bu sorunu çözmek üzere 2004 yılında değişik milletlere ait kuruluşlar bir araya gelerek *Fransız İslam Kültü Konseyi* (CFCM) adıyla bir çatı altında toplanmıştır. Bu kuruluşun oluşmasında başta Sarkozy olmak üzere bazı devlet adamları da destek vermişlerdir. Devletin bu tür bir yapıya destek vermesinin ana nedeni, Müslümanların Fransız yaşam biçimine ve kültürüne ayak uydurarak Fransızlar için bir sorun olmaktan çıkarılmasıdır. Sarkozy "Fransa'da bir İslâm" yerine, "Fransız İslâmını" geliştireceğini her vesileyle ifade etmektedir. Kısaca devlet, bu tür politikalarla Rogers Braubaker'in ifadesiyle "19. Yüzyıl'da yaptığı gibi bu kez de *patois speaking* Müslümanları Fransızlaştırmaya çalışmaktadır".⁷²

Başörtüsüyle Mücadele: Fransız Topraklarında Yeni Bir Haçlı Savaşı mı?

Fransa'da Müslümanlara karşı dışlama politikasının harekete geçtiği alanlardan biri başörtüsünde somutlaşmıştır. Başörtüsü, Müslüman kadınlarda yaygın olarak kullanılan bir simge olmamasına rağmen savaşın bu alana kaydırılması ilginç bir konu olarak dikkat çekmektedir. Yapılan araştırmalara göre başörtüsünü yasaklayan 2004 yılındaki yasa çıkmadan önce Fransa'da Müslüman kadınlar arasında örtünenlerin oranının yüzde 14 kadar olduğu tahmin edilmektedir.⁷³ Yine yapılan tahminlere göre 1994 yılında Fransız okullarında okuyup başörtüsü takan kız öğrencilerin toplamı iki bin civarındaydı. Buna rağmen başörtüsünün, 1990'lı yıllarda Fransız kamuoyunu ikiye bölecek kadar ciddî bir tartışma konusuna dönüşmesinin ve devletin bu konunun üzerine giderek başörtüsünü yasaklamasının arka planında farklı duyguların yattığına hükmetmek yanlış olmayacaktır.

71 Bazı belediyeler camilerin bünyesinde yapılan kültür merkezleri üzerinden yardım etmeye çalışmaktadırlar.

72 Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992, ss. 108-109.

73 Scott, *The Politics of the Veil*, s. 3.

Fransa'da başörtüsüyle ilgili ilk yasa, 14 Eylül 1989 yılında Paris'in 40 km kadar Kuzeyinde yer alan Creil şehrindeki bir lisede Tunus ve Fas kökenli 13 ve 14 yaşlarında üç öğrencinin okuldan uzaklaştırılmasıyla başladı. Öğrencilerin sınıfta başlarını açmayı reddetmeleri üzerine okul yönetimi bunları okuldan uzaklaştırma kararı aldı. Değişik okullarda yaşanan buna benzer olaylar üzerine Sosyalist Parti'den Millî Eğitim Bakanı olan Lionel Jospin okullara gönderdiği bir genelgede çocukları okuldan kovmak yerine, kendileriyle ve aileleriyle görüşerek sorunu kendi bünyelerinde çözmeleri yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Bunun üzerine Jospin, başta kendi partisinden bazı siyasetçiler olmak üzere, genişçe bir kesim tarafından sert biçimde eleştirilmiştir. Özellikle laikçi (Fransa'da *laicard* derler) aydınlar Jospin'e sert eleştiriler yönelterek kendisini istifaya çağırdılar.

Kamuoyundaki yoğun tartışmalar sonucunda Jospin, Danıştay'a bir yazı yazarak "dini sembollerin laiklik prensibiyle uyuşup uyuşmadığını, uyuşuyorsa bu tür kıyafetlerle ilgili düzenlemelere hangi durumda izin verilmesi" gerektiğini sormuştur. Bunun üzerine Danıştay, 1905 Ayrılık Yasası, 1958 Anayasası ve uluslararası sözleşmelere atıfta bulunarak öğrencilerin "hangi dine mensup olduklarını gösteren giysiler giymeleri kendi içinde laiklik ilkesiyle çelişmez; bu, ifade özgürlüğünü ve dinî inancını gösterme özgürlüğünü kapsar" şeklinde bir karar vermiştir.⁷⁴ Danıştay, bu kararı vermekle birlikte başörtüsünü sınırlandıran bazı istisnalar da getirdi. dinî kıyafetlerin provokasyon, başkası üzerinde baskı aracı ve protesto simgesi olarak kullanılmaması, kendi sağlıklarını ve güvenliklerini tehlikeye sokmaması, eğitim faaliyetlerine engel oluşturmaması ve eğitim kurumlarında düzeni bozmaması gerektiğini de belirtmiştir. Daha doğrusu başörtüsünün kullanımını bu şartlara bağlamıştır.

1993 yılına gelindiğinde Nantua kentinde dört kız öğrenci okuldan başörtüleri yüzünden uzaklaştırıldı. Değişik yerlerden gelen benzer olaylar üzerine dönemin sağcı Millî Eğitim Bakanı François Bayrou, Danıştay'ın kararına rağmen tüm kamu okullarında başörtüsünü yasaklayan bir genelge yayınladı. Genelgede Bayrou, "öğrencileri okulun genel kurallarından uzaklaştıran dikkat çekici simgelerin varlığı okullarda kabul edilemez; bu tür simgeler başkalarını kendi inancını kabule zorlayan simgelerdir,"⁷⁵ diyerek öğrencilerin başörtüsüyle derslere girmesinin önlenmesini ister. Bayrou'nun bu genelgesi olayın ulusal bir politikaya dönüşünün işareti sayıldığı için konu ulusal düzeyde tartışma gündemine gelmiştir. Bayrou'ya karşı çıkan *Libération* gazetesi, 12 Eylül 1994 tarihli sayısında tam sayfa bir makale yayınlamakla başlığına, *Bayrou'nun Başörtüsüne Karşı Açtığı Haçlı Seferi* ifadelerini koydu. Buna karşı yasağın cephede yer alan kesimler Bayrou'ya karşı destek kampanyaları düzenlediler. Fransa'daki değişik düşüncede aydınlar, siyasetçiler, gazeteciler olayı gündemlerine almış ve değişik boyutlarıyla tartışmışlardır. Genel olarak merkez sağ ve merkez sol partiler, bazı feminist

74 McGoldrick, *Human Rights and Religion*, s. 69.

75 Ag.e., s. 72.

gruplar, masonlar, cumhuriyetçi ve laik aydınlardan oluşan cephe başörtüsünü Fransız yaşam biçimine bir tehdit olarak nitelendirdiği için yasağı savunmuştur. Buna karşın çok-kültürlülük tartışmasını yürütenler, Katolikler, Müslümanlar ve Komünist Partili siyasetçilerle bazı Sosyalist Parti milletvekilleri insan hakları, dinî haklar, çok-kültürlülük, Müslümanların Fransız toplumuna entegrasyonu gibi gerekçelerden hareketle yasağa karşı çıktılar.⁷⁶

Bayrou'nun genelgesinden sonra okulların bazılarında öğrenciler okullardan atılmaya, bunun da sonucunda Danıştay'a birtakım davalar intikal etmeye başladı. Danıştay'a intikal eden davalar genel olarak başörtüsü lehine bozulmuştur. Yasakla ilgili yasanın çıktığı 2004 yılına kadar Danıştay'a intikal eden 49 davanın 8'inde okul yönetimleri haklı bulunmuş, geriye kalanlarında ise öğrenciler haklı bulunarak okullarına geri dönmeleri sağlanmıştır. Bu sekiz olayın bazılarında öğrencilerin velileriyle birlikte protesto eylemlerinde yer alması, bazılarında ise eğitim faaliyetlerini aksatmaları gerekçe gösterildi.⁷⁷ 2000'li yıllara gelindiğinde başörtüsü konusu etrafındaki tartışmalar giderek başörtüsü aleyhine yoğunlaştı ve olay okulların dışına da çıkmaya başladı. Müslüman bir vergi denetmeni görevinin başında başını örttüğü için olay Danıştay'a intikal etti ve Danıştay 3 Mayıs 2000'de aldığı bir kararla "laiklik prensibi kamu işleri ile uğraşma esnasında dinî bağlılığını belirtme hakkını sınırlar,"⁷⁸ diyerek vergi denetmeninin görevi başında başını örtmesini yasaklamıştır. Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, 2003'de yaptığı bir konuşmada, "kamu görevlilerinin devleti temsil ettikleri"nden hareketle herkesin devletin nötralite ilkesine uyması gerektiğine ilişkin demeçler verdi. Bu konuşma çok sayıda başörtülü kadının kamu görevlerinden uzaklaştırıldığına ilişkin haberlerin medyada yoğun biçimde yer aldığı bir sırada geldi. Kısaca, Fransız toplumunda başörtüsüne karşı başlatılan süreklilikli avı okulların sınırını aşarak kamusal alanın değişik kurumlarına kadar yayılmış oldu.

Fransa 2002 cumhurbaşkanlığı seçimlerine başörtüsü etrafında bölünmüş bir kamuoyuyla gitti. Bu süreçte Fransız kamuoyunda başörtüsü aleyhine yaygın bir kanaat gelişmiştir. Nitekim 2003 yılında yapılan araştırmalara göre Fransız toplumunun yüzde 73'ü okullarda başörtüsünün yasaklanmasından yana tavır belirtmiştir.⁷⁹ Chirac Cumhurbaşkanı seçilir seçilmez Bernard Stasi'nin başkanlığında Fransız toplumunda tanınmış 20 aydın ve akademisyenden oluşan bir komisyon kurarak, başörtüsü konusuyla ilgili toplumun değişik kesimleriyle görüşmeler yaparak konuya ilişkin bir rapor hazırlamalarını sağladı. Stasi Komisyonu olarak bilinen bu komisyonda değişik kesimleri ve dinleri temsil etmek üzere yer alan aydınlar içinde iki tanesi hâriç tümü Kuru'nun ifadesiyle saldırgan laisizmden yana olan aydınlardı. Özgürlükçü pozisyonu olan iki aydından biri

76 Kuru, *Secularism and State Policies toward Religion*, s. 133.

77 A.g.e., s. 127.

78 Laborde, *Critical Republicanism*, s. 48.

79 Kuru, *Secularism and State Policies toward Religion*, s. 129.

çok-kültürlülüğü savunan Alain Touraine, diğeri de özgürlükçü laisizmden yana olan Jean Baubérot idi. Ne var ki, başörtüsü yasağından yana bir rapor hazırlayan ve bu yönde öneride bulunan Komisyonun raporuna sâdece Baubérot muhalefet şerhi koymuştur. Touraine de kamuoyu baskısı sonucunda rapora imza atmak zorunda kalmıştır.

Stasi Raporu: Düşman Babalar, Kurtarıcı Müşfik Memurlar

Stasi Komisyonu, raporunda kapsamlı bir laisizm tanımı yapar, ardından da okulun laisizm için önemi üzerinde durur. Stasi Komisyonu'nun raporuna göre cumhuriyetin temel taşımlı oluşturan laisite üç değer üzerine bina edilmiştir: vicdan özgürlüğü, manevî ve dinî tercihlerin hukukî eşitliği ve siyasî iktidarın tarafsızlığı.⁸⁰ Ancak raporda devletin tarafsızlığı ilkesi sıklıkla vurgulanmasına rağmen laik yaşam biçimi adına değerlerle donatılmış bir devlet anlayışı öngörülür. Laikliğin devletin tarafsızlığına indirgenemeyeceği şu ifadelerle dile getirilir: "Laisite, devletin tarafsızlığına indirgenemez. Saygı, güvence, gereklilik, birlikte yaşama onun başlıca ilkeleridir; bunlar devlet, ibadetler ve kişiler için bir haklar ve ödevler bütünü oluştururlar".⁸¹ Dolayısıyla bu anlayışa göre devlet dinî işlerden elini çekerek kendisini siyasal alanla sınırlandıran bir kurum olamaz. Devlet, bireyi şekillendirmek, dönüştürmek, kamu düzeninin bir parçası hâline getirmek, başka bir deyişle medenî toplumun bir neferi (Fransızlaştırmak da denebilir) hâline getirmekle yükümlüdür. Laisiteyi korumak üzere devlete yüklenen misyon şu ifadelerle dile getirilir:

Komisyon, dinlerin kendilerini laik yaşam biçimine uydurma çabası içinde olmaları gerektiğinin altını özenle çizer. Stasi Raporu'na göre, "laisite, bidayette her dinden bir uyum sağlama çabası bekler. Din evrensel bir hedefe sâhip olduğunda, öte-dünyayı da bu dünya gibi kucakladığında, bu iki âlemin ayrılığını kabul etmek, onun açısından kolay değildir. Aslında laisite, yalnızca birlikte yaşamayı mümkün kılmak için, dinî dogma ile toplumu yöneten yasaları uzlaştırmak için bir yorumlama çabası talep eder."⁸² Komisyon bu yeniden yorumlama çabasını laisiteden değil, dinlerden beklemektedir. Başka bir deyişle, laisizmin kendisini yeniden gözden geçirerek farklı inançları yaşanabilir kılmaları yerine; komisyon, dinlerin kendilerini laisiteye göre yeniden gözden geçirmeleri gerektiğini belirtir. Komisyon, laisizmi bir bakıma tüm dinlerin üzerinde yer alan ilkeleri ve değerleriyle geniş kapsamlı bir din gibi takdim eder.

Stasi Raporu, cumhuriyetçi ve laik değerlerin öğrenildiği mekânların okullar olduğunu, dolayısıyla laik ilkelerin ve değerlerin okullarda etkin biçimde öğrencilerin zihinlerine kazınması gerektiğini özenle belirtir. Okul, yukarıda ifade

80 Gunn, *Din Özgürlüğü ve Laisite*, s. 75.

81 Turhan Ilgaz, *Avrupa'da Laiklik, demokrasi ve İslam Tartışmaları: Fransa'da Laisitenin Uygulanışına İlişkin Stasi Raporu*, (Der. ve Çev. Turhan Ilgaz), Ankara: Paragraf, 2005, s. 41.

82 A.g.e., 46

edildiği gibi öğrencileri her tür aidiyetten ve farklılıktan sıyrarak “cumhuriyetçi vatandaş” yetiştiren bir fabrikasyon işlevi görür. Raporu dinler karşısında tarafsız olamayacağı, aksine dinlere karşı eleştirel bir yaklaşım biçimini geliştirerek bireyleri dogmalardan ve inançlardan kurtaracak bir özgürlük reçetesine dönüşmesi gerektiği ısrarla vurgulanır: “Okulda, dinlerin eleştirel bilgisinin zenginleşmesine yardım etmek, geleceğin yurttaşlarını entelektüel ve eleştirel bir formasyonla donatmaya imkân verebilir. Yurttaşlar, böylece, inançların küresinde bir düşünce ve seçim özgürlüğü uygulayabilirler”.⁸³

Stasi Raporu, başörtüsünü aynı zamanda Fransa’da kamu düzenini bozan bir tehdit olarak algılamıştır. Nitekim Komisyon raporunun bir yerinde “komisyonumuz bugün için sorunun vicdan özgürlüğü sorunu olmadığını, kamu düzeni sorunu olduğunu düşünmektedir” diyerek başörtüsünün kız çocukları üzerinde bir baskı aracına, böylece kamu düzenine karşı bir meydan okumaya dönüştüğünü belirtir.⁸⁴ Komisyon, kız çocuklarının babalarının, ağabeylerinin ve çevrelerinin baskısı sonucunda kapandıklarını ileri sürerek devleti, kamu düzeni ve güvenliği adına bu çocukları babalarından kurtarmaya dâvet etmektedir. Komisyona hâkim olan anlayışa göre babalar çocuklarının düşmanı, devlet memurları ise çocukları düşman babalardan kurtaran müşfik insanlardır. Memurlar kız çocuğunu, okul denenen kurum aracılığıyla düşman babanın tahakkümünden kurtaracaktır. Bunu, babanın aile yaşamı içinde kendisine kazandırdığı kanaatlerden, dogmalardan ve inançlardan arındırarak yapacaktır.

Okul tüm bunları öğretmenler aracılığıyla yapacaktır. Stasi Komisyonu, buradan hareketle öğretmenlerle göreve başlarken bir *laiklik sözleşmesi* imzalanması önerisini getirir. Komisyon biraz daha ileri giderek laiklik sözleşmesinin sâdece öğretmenlerle sınırlı kalmayıp, tüm kamu kurumlarında çalışanlara, hatta Fransız vatandaşlığına geçen herkese uygulanmasını şart koşan bir öneri geliştirir:

Komisyonumuz, her bireyin haklarını ve mecburiyetlerini tanımlayan bir “laisite sözleşmesi”nin kabul edilmesini önermektedir. Bu sözleşme, işbu raporda sıralanan ilkelere tamamını içerebilecektir. Normatif değer taşımayacak olan bu sözleşme metni, seçmen kartının verilmesi, kamu görevlilerinin başlangıç formasyonları, ders yılı başlangıcı, göçmenlerin kabulü ya da vatandaşlığa geçme gibi vesilelerle dağıtılacak bir rehber biçimde olacaktır. Komisyonumuz, bu metnin ilgili kamu alanlarında yer almasını da önermektedir.”⁸⁵

Özgürlüğün, serbest seçimin, düşünce ve inanç hürriyetinin en temel değerler hâline geldiği bir dünyada bu tür önerileri duymak gerçekten insanın kanını donduruyor. Bu tür önerilerin tüm toplumu bir kışlaya çeviren sosyalist ve faşist rejimleri çağırıştırdığını söylemek hiç abartı olmayacaktır. Kendisini Batı medeniyetinin kurucu aktörü olarak tanımlayan, devriminin değerlerini bir medeniyet

83 A.g.e, s. 44.

84 Yolande Jansen, “Secularism and Security: France, Islam and Europe”, *Comparative Secularisms*, 77.

85 İlgaz, *Avrupa’da Laiklik, Demokrasi ve İslam Tartışmaları*, s. 96.

projesi olarak tüm dünyaya yayma misyonunu yüklenen, laikliği bir özgürlük projesi olarak takdim eden Fransa gibi bir toplumda, devletin en fazla önemseydiği aydın ve akademisyenlerin bu tür bir öneriyi 2000’li yıllarda geliştirmiş olması son derece düşündürücüdür.

Komisyon 24 maddelik bir öneri listesi geliştirmiştir. Ancak bunlar içinde en önemlisi, “dikkat çekici dinî simgelerin devlete ait ilk ve orta öğretim kurumlarında yasaklanmasına ilişkin” öneri olmuştur. Geriye kalan önerilerin bir kısmı Müslümanların mezarlık, helâl gıda, kapalı kurumlardaki ibadet ihtiyaçlarının giderilmesiyle ilgilidir. Ancak buna benzer öneriler geliştirmesine rağmen Stasi Raporu, baştan sona başörtüsünün yasaklanmasına meşruiyet sağlayan bir anlayış üzerine bina edilmiştir. Komisyon üyeleri, Fransa’da Katoliklerin lehine olan uygulamaları, Fransa’nın koskoca bir bölgesi olan Alsace-Moselle bölgesindeki istisnaları, eğitim kurumlarında Katolik okullara sağlanan imkânları, Fransız laisizmindeki soyut birey ve soyut eşitlikçi politikaların yol açtığı yaygın mağduriyetleri ve kadınların Fransız toplumundaki ikincil konumu gibi sorunların hiçbiri üzerinde durma ihtiyacı hissetmemiştir. Bu sorunların tümü Fransa’daki laiklik anlayışıyla yakından bağlantılı olmasına rağmen, Komisyon bu sorunlara karşı miyop bir tavır sergilemiştir.

Komisyonun raporundaki başörtüsü yasağı önerisi yasa teklifi hâline getirilip 2004 yılının başında Temsilciler Meclisi’ne, ardından da Senato’ya sunulurken ikisinde de birkaç karşı oyun dışında ekseri çoğunlukla kabul edilerek yasalaşmıştır.⁸⁶ Yasada, “devlete ait ilk ve orta öğretim kurumlarında öğrencilerin dinî aidiyetlerini gösteren ‘dikkat çekici’ dinî sembeler ve kıyafetler yasaktır” denerek dikkat çekiciliğe özel vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla diğer dinlere ait dikkat çekici sembeler de (Yahudilerin kippası, Sihlerin sarığı, Hıristiyanların büyük boyutlu haçları) yasaklanmıştır. Ancak küçük haçlar, Davut yıldızı ve madalyonlar gibi küçük sembeler “dikkat çekici” sembelerin dışında tutularak yasağın kapsamına alınmamıştır. Komisyonun geliştirdiği 24 maddelik öneri listesinden başörtüsü yasağının dışında bugüne kadar uygulamaya konan başka da öneri olmamıştır.

Yasanın devreye girmesiyle birlikte Müslüman kız öğrencilerin yöneldiği değişik alternatifler oldu. Bunların başında Katolik okullara olan yöneliş geliyor. Bazı bölgelerde Katolik okullardaki Müslüman öğrenci oranı yüzde 80’lere ulaşmıştır. Yasa özel okulları kapsamadığı ve Katolik okullar bu konuda hassas oldukları için Müslüman öğrencilerin önemli bir kısmı buralara yöneldiler. Önemli bir kısmı ise okullarından ayrılarak “uzaktan eğitim” yoluyla eğitimlerine devam ettiler. Bazıları da okul yaşamlarına son verdiler. Bu yasanın mimarlarının özellikle bu soruna cevap vermeleri oldukça güçtür. Zira onlar, okulları öğrenciler için “özgürleşme” yuvası hâline getirmeyi amaçlamışken, çok sayıda öğrencinin

86 Yasa, Temsilciler Meclisindeki oylamada 494 evet, 36 hayır, 31 kararsız oyla kabul edilirken, Senato’da yapılan oylamada ise 276 evet, 20 hayır oyuyla kabul edilmiştir.

bu kurumların dışında kalmasına yol açtılar. Müslüman öğrencilerin yöneldiği diğer bir alternatif ise Müslümanlar tarafından kurulan okullar oldu. Yasağın devreye girdiği tarihlerde Müslümanlara ait üç okul vardı. Bu okulların sayısı 2010 yılı itibariyle 10'a çıkmıştır. Fransız eğitim yasasına göre özel bir okul beş yıl eğitim verdikten sonra Millî Eğitim Bakanlığı'yla bir sözleşme imzalayarak devletten yardım alabiliyor. Bazı Müslüman okullar da bu aşamaya gelmiş durumdadır. Yasa başörtülü Müslüman öğrencilere karşı yasak getirmeye çalışırken, Müslümanların okullaşmasını da beraberinde getirmiştir.

2010 yılına gelince bu kez başörtüsü yasağı etrafındaki tartışmalar burka etrafında sürmeye başlamıştır. Anayasa Mahkemesi burkayla ilgili düzenlemeyi nayasaya aykırı bulduğu için düzenleme "güvenlik" gerekçesine dayandırılarak formüle edilmiştir. Hükümet, burkayı yasaklama gerekçesinde, kadınların tüm vücutlarını burkayla gizleyerek kendilerini görünmez kıldıklarını, bunun da devlet açısından güvenlik zafiyeti oluşturduğunu ileri sürmüştür.⁸⁷ Yapılan araştırmalara göre tüm Fransa'da burka takan kadın sayısının 200 civarında oldu tahmin edilmektedir. Buna rağmen hükümet bu konuyu ulusal bir sorun hâline getirerek 200 kişiye yönelik bir yasal düzenleme yapma yoluna gitti. Fransız Danıştay'ı ile Avrupa Konseyi'nin uyarılarına rağmen Fransız hükümeti sokaklarda burka giyimini yasaklayan yasa teklifini Temmuz 2010'da Meclis'ten, ardından da Senato'dan geçirerek kabul ettirmiştir. Yasa Senato'da kabul edildikten sonra Anayasa Mahkemesi'ne de intikal etmiştir. Anayasa Mahkemesi güvenlik gerekçesine dayandırılan yasayı bu kez kabul ederek yürürlüğüne izin vermiştir. Kısaca, okullarda başörtüsüne karşı başlatılan savaş sokaklara yayılarak burkaya karşı savaşa dönüştürüldü. Bundan sonraki adımda Müslüman kadınların sokaklarda başlarını örtüp örtmeyeceğiyle ilgili uygulamalar devreye girerse şaşırılmamak lâzımdır. Hattı zatında son yirmi yılda başörtüsü etrafında süren tartışmalar, Fransız toplumunda başörtülü kadınlara karşı derin bir önyargının ve hatta nefretin oluşmasına yol açmıştır. Dolayısıyla yasal düzeyde yasaklar olmaksızın da, Fransa'da başörtülü Müslüman kadınlar için giderek daha az toleranslı bir toplumsal alanın geliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç Yerine: İslâm Fransa'yı Nereye Götürecek?

Yukarıda analiz edildiği gibi, Fransız Devrimi'nden sonra Fransa, laisizm ile Katolizm değerleri ve politikaları etrafında iki cepheye ayrılmış, uzun süre bu iki cephenin mücadelesine tanık olmuştu. Fransız toplumundaki inişli çıkışlı uzun tarihi sürecin sonucunda laik cephe kamusal alan üzerinde hâkimiyet kurarak Katolik cepheyi kendi alanına çekilmek zorunda bıraktı. Fransa'da kamusal alan, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra laik politikaların etkisi altında tek sesli bir görünüm kazandı. Bu tek sesliliği çoğulcu bir yapıya dönüştürmeye zor-

87 Burada yine Cezayir bağımsızlık savaşı esnasında yaşanan sendromun uyandığı hemen akla gelmektedir. Çünkü bağımsızlık savaşı esnasında kadınların çarşaflarının içinde silâh taşıdıkları Fransızlar tarafından ileri sürülmüştü.

layan talepler son yıllarda Müslümanlardan geliyor. Müslümanların varlığı ve kamusal alandaki talepleri, gerçekten Fransız toplumunda çok yönlü anlamlara sâhiptir. Bu, bir yandan laiklik adına tek bir yaşam biçimini devlet eliyle tüm topluma dayatmayı öngören vatandaşlık dini anlayışını aşındırmaktır. Bir yandan da vatandaşlık dini anlayışının mağdur ettiği ve gizlediği bir takım kimliklere, yeniden gün yüzüne çıkma cesaretini kazandırmaktadır.

Müslümanların bu yönüyle özellikle Katolikler için önemli bir referans oluşturduğunu söyleyebiliriz. Paris'te yaptığımız görüşmeler esnasında bir Fransız aydını, Müslümanlar bizdeki Katolik kompleksin yıkılmasına yol açtı demiştir. Çünkü devrim sonrasında devlet, laiklik politikaları adı altında toplumu dini değerlerden arındırmak için dine ve kiliseye karşı öylesine büyük bir mücadele verdi ve Katolizmi öylesine negatif bir kimlik olarak takdim etti ki, Fransız toplumunda insanların kendilerini Katolik veya dindar bir kimlikle tanıtmaları utanılır bir şey hâline geldi. Bu bakımdan Fransız toplumunda birçok dindar veya Katolik kimliğini gizler hâle geldi. Oysa Müslümanlar, kendilerini kamusal alanda övünerek takdim ederken veya Müslüman bir kadın başörtüsünü üzerinde gururla taşıırken Katoliklerdeki sinmişlik ve içe kapanmışlık duygusunu giderecek bir cesarete zemin hazırlamaktadır.

Ancak unutulmamalıdır ki, Müslümanlar, Katolikler için bir cesaret unsuru ve hatta bir müttefik güç oluşturduğu ölçüde, laik cephenin tepkisini çekmekte, onların hedef tahtası hâline gelmektedir. Bugün Müslümanların, Katoliklerin devrim sonrasında laik cephe karşısındaki konumuna geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Fransız laikçilerinin hasım gücü Fransa'da bugün için İslâm ve Müslümanlar olmaya başlamıştır. Laik cephe bu kez laisizmi İslâm karşıtlığı üzerinde konumlandırmaya ve buradan hareketle saldırı pozisyonuna geçmeye çalışmaktadır. Cumhuriyetçi laikler, Müslümanların kamusal alandaki taleplerini (cami, helâl gıda, kadın erkek ayrı havuzlarda yüzme, İslâma uygun mezarlıklar, başörtüsüyle eğitim ve çalışma hakkı vs.) laik değerler üzerine bina edilen yurttaşlık dinine karşı büyük bir taarruz olarak algılamakta ve deyim yerindeyse devleti kullanarak bu talepleri geri püskürtmeye çalışmaktadırlar. Fransız toplumunda Müslümanlara karşı yaygınlaşarak gelişen önyargıların, husumetlerin, düşmanlıkların ve bunlardan beslenen milliyetçiliğin laikçi cephenin işini kolaylaştırdığını unutmamak gerekir. Fransa'da değişik kesim ve aydınlarla yaptığımız söyleşilerde çoğunun işaret ettiği husus, "medeniyetler çatışması"nın Fransa'nın içinde yaşanmakta olduğu gerçeği olmuştur. Bu çatışma bundan sonraki yıllarda şiddetlenerek artma potansiyeline sâhiptir.